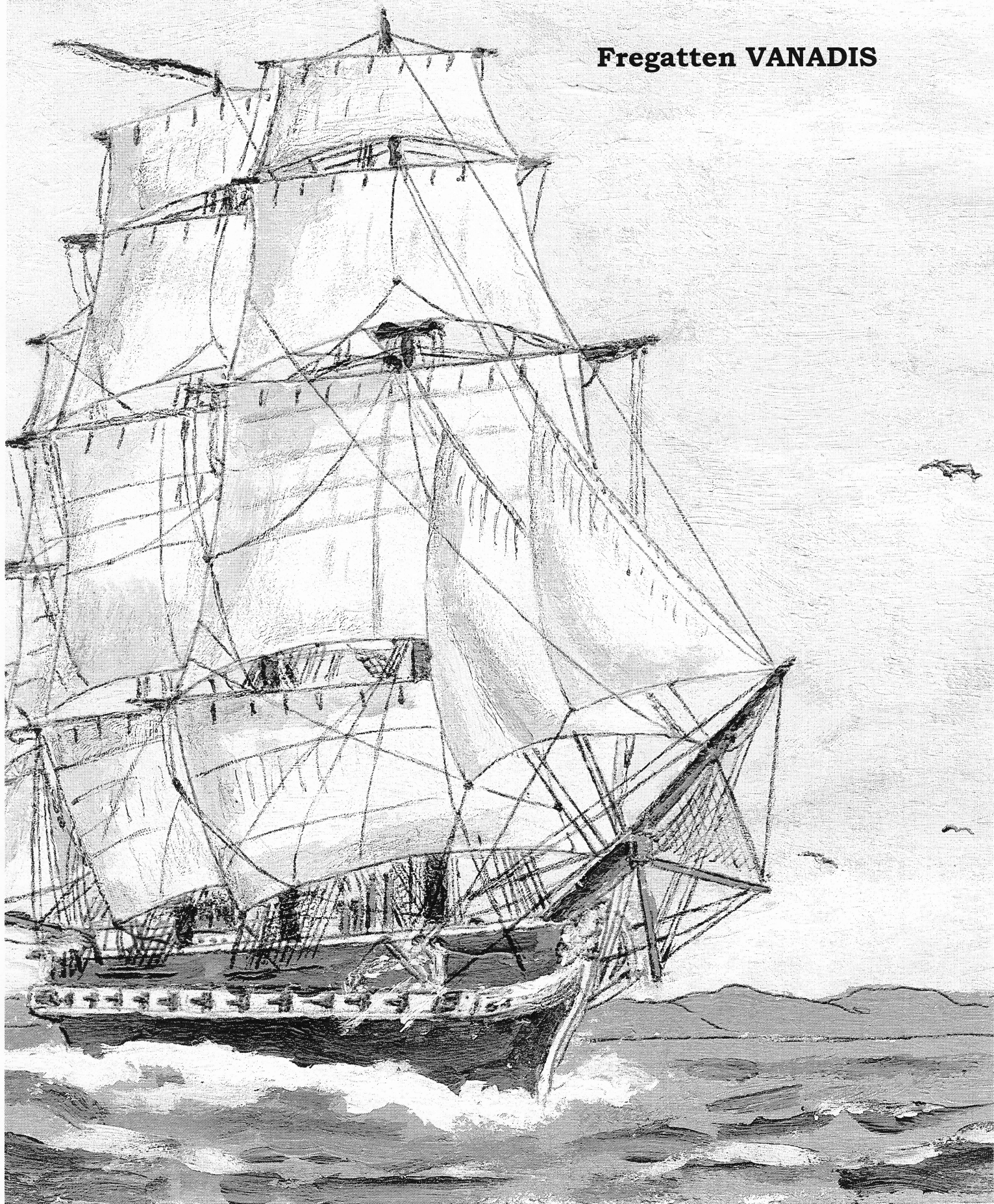

BÅTSMÄN I ROSLAGEN

NORRA ROSLAGS 4:e BÅTSMANSKOMPANI

Fregatten VANADIS

INLEDNING

Hösten 2012 beslutade styrelsen för Frösåkers Hembygdsförening att försöka dokumentera historien kring Båtsmän i Roslagen och vårt Båtsmanstorp i Marka..

Vi beslöt att en enklare form av studiecirkel skulle startas upp för detta ändamål. 18 st personer anmälde sitt intresse att delta i cirkeln.

Målsättningen med cirkelarbetet var följande:

- Båtsmanstorp, historia och bakgrund.
- Båtsmannens vardag.
- Markatorpets historia, vilka som bebott torpet.
- Marka by och Värblingsö i Hargs socken.
- Kartor och andra historiska dokument.

Stefan Brolin, Snesslinge har genom ett omfattande arbete tagit fram historiska kartor utan vilka vi haft stora svårigheter att komma fram till vissa slutsatser.

I kartmaterialet, **sist i denna skrift**, omnämns följande referenser som kräver en förklaring:

BT-A Marka Båtsmanstorp 1:1 Vid Markasjön med gårdsnamnet Laxen.

BT-B Löhammar 1:18

BT-C Löhammar

BT-D **Marka 4:5 Vårt båtsmanstorp.**

Ett kort sammandrag av vad som står noterat vid resp. karta:

Storskifteskarta för Marka år 1762.

Inga noteringar har återfunnits på kartbladet om båtsmansstugor.

Laga skifteskarta för Marka år 1844.

Här finns BT-A eller Marka 1:1 noterad.

Marka 4:5 finns ej med.

Storskifteskarta för Löhammar 1764-1766.

Här finns Båtsmansstugor och båtsmanställepor/hagar för BT-B respektive BT-C.

Generalstabskarta år 1876.

Här kan noteras att BT-A Marka Båtsmanstorp 1:1 inte har markerats BT på kartan = ej i aktiv tjänst (?)

Däremot förekommer BT-D Marka 4:5 för första gången.

En slutsats av ovanstående är att Marka 4:5 (BT-D) kan ha uppförts i mitten på 1800-talet.

Deltagare i cirkels har varit:

Peggy Rohdin

Vivi Lindberg

Kurt Holgersson

Lars Olov Jansson

Gunnar Frisell

Stig Hedlund

Stefan Brolin

Birger Karredal

Karl-Fredrik Ingemarsson

Lars-Göran Bergh

Karl-Artur Sjöblom

Torbjörn Forsman

Willy Olsson

Anne-Marie Löfstrand

Karin Stigsson

Marina Oskarsson

Gunilla Andersson

Berit Mattsson

Kap 1 Båtsmanstorp, historia och bakgrund

1.1 Gustav Vasas krigsmakt och flotta

Tidigare sjöförsvarsorganisation under viking och tidig medeltid

Innan Gustav Vasa på 1500 talet hade behov av att rusta en krigsmakt och flotta hade en tidigare organisation av försvar av kust och landområden i Uppland funnits "Ledung". Denna ordning och hade under 1200 till 1400 talet förfallit och mist sin betydelse och förmåga att ge kungen o nationen grund för att organisera försvar

Denna organisation har sitt ursprung och tillämpades redan på vikingatiden. Redan under vikingatiden fanns en marin organisation under Svea-kungarna som benämndes **ledung**.

Under vikingatiden fram till medeltiden fanns **Ledung** och detta var en militär term för krigståg främst till sjöss, och en lagstiftning om värnplikt och ledungsskatter. I Sverige är ledungsorganisationen känd genom omnämnanden i vissa av landskapslagarna och indirekta referenser i det medeltida skattesystemet. Organisationen omfattade två huvuduppgifter, krigsledung eller "utrodd" och kustbevakning.

Ledungen syftade till att ställa till konungens förfogande en folklig krigsstyrka gentemot andra riken eller emot vikingar och sjörövare. Ledungen skiljde sig dels från bondehärrar och uppbåd man ur huse som kunde tillgripas till rikets försvar, dels från konungens hirdmän. Varje år hade kungen rätt att i viss ordning bjuda ut ledung.

Den storman som ensam förmådde utrusta ett ledungsskepp åtnjöt enligt vissa lagstadganden särskilda förmåner. Redan inom ledungsordningen kan man alltså se begynnelsen till bildandet av ett frälse. Varje hundare i Uppland utrustade fyra skepp och varje skeppslag (Roden) troligen ett skepp eller en stridssnäcka. Upplandslagen säger i sin konungabalk, tionde flocken, följande om ledungen "Nu bjuder konungen ut lid och ledung, han bjuder ut rodd och redskap; då skall man namnge hamn och stam och styrman och alla roddare" (*Nu biuþer konungar liþ och leþung utt, biuþær utt rop ok reþ, þa skal næmpnæ hamn ok stampn ok styrman ok hasætæ allæ*).

De uppländska folklanden Attundaland, Tiundaland och Fjädrundaland utgjordes av åtta, tio, respektive fyra hundare. Från upptagningsområdets 22 hund eller hundare fick man alltså ihop cirka 2200 soldater fördelade på omkring 88 stridssnäckor. Därtill kom kustområdet Roden med sina skeppslag.

Varje gång kungen utlyste ledung skulle en vapenför man från varje hamna ställa upp vid skeppet med sköld och svärd, spjut och järnhatt, harnesk eller pansar och båge med tre tolfte pilar. Vapnen kallades folkvapen, och skulle alltid hållas beredda i händelse av krigshot, vilket kallades landvärn.

Ett hundare skulle ställa upp med 100 man och fyra stridskepp, också kallade *snäckor*, vilka användes under ledungen. Varje skepp hade alltså tolv gånger två roddare, totalt tjugofyra, och en styrman, som möjligen var befälhavare.

Med på skeppet kanske också var en bryte som ansvarade för kosthållning och matlagning, (han "bröt" brödet) och möjligen kom han från ortens husby där

kanske också skeppen normalt låg skyddade.

Efter ledungens upphörande levde själva organisationen kvar genom indelningen för religionen och rättsväsendet. Flottan började att förfalla mot 1300-talets slut och länge saknades en sjömilitär indelning, men när en ny stormaktstid började randas för Sverige var det naturligtvis den sjövana befolkningen utmed kusten som kom i fråga för bemanningen av krigsfartygen.

Den moderna Kungliga flottans historia brukar i allmänhet ledas tillbaka till Gustav Vasas dagar, närmare bestämt den 7 juni 1522, då 750 tyska legoknektar med tio skepp anlände till Stockholm. Skeppen och legoknektarna hade av köpmän från Lübeck ställts till den svenska kungens förfogande för en summa av 42 000 mark motsvarande tio tunnor silver. Svenska örlogsfartyg deltog emellertid redan tidigare i slaget i Öresund 1427 vilket påvisar en marin organisation innan den av Gustav Vasa skapade Kungliga flottan. Det inses att detta blev dyrt för kungen att hålla en flotta bestående av utländska sjömän. Befälsföringen blev också svår med så många olika språk så någon nationell lösning med svenska /finska båtsmän sjökrigsmän insågs måste till.

1.2 Behovet av soldater och flottans organisation under 1500 och 1600-talet

Gustav Wasa började att bygga en stor nationell flotta eftersom han under kriget mot Danmark insett dess betydelse.

Erik XIV fortsatte den sjömilitära rustningen så att landet vid sjuårskrigets utbrott hade en rätt betydande flotta. Ännu fanns ingen fast anställd personal utan för varje enskild rustning vid flottan utsåg man befäl av olika grader medan matroser och sjösoldater värvades eller utskrevs.

Karl IX som disponerade en flotta på 150 fartyg, de flesta mindre, började omkring 1610 anställa sjöbefäl för mer permanent tjänstgöring. Fartygens bemanning betungade prästerskapet och borgerskapet samt allmogen på Åland med utskrivning till flottan. Vid Kalmarkriget sluts övergavs denna tillfälliga organisation, avsikten var inte heller att den skulle finnas kvar i fredstid.

Gustav II Adolf var en stor fältherre och strateg, ordnade armén i funktionsdugliga regementen och brigader med jord och hemman som del av lönen för krigstjänst.

När detta var genomfört grep han sig an att organisera flottans personal på liknande sätt. Av städernas borgerskap krävdes det till skillnad mot förut ingen personal men väl ersättning. Istället blev det allmogen, som fick avlöna och underhålla flottans manskap. Man var också skyldig att skaffa mer folk, det vill säga dubblering i händelse av att detta skulle krävas.

Generalguvernören i Finland, Nils Bielke, blev 1623 beordrad att sätta upp två kompanier på vardera 400 man, i möjligaste mån båtsmän som redan var i tjänst såväl redan från stad som landsbygd. Ett tredje kompani uppsattes i Uppland, nämligen Värmdö kompani, och ett fjärde på Åland.

Claes J Flemings kompani uppsattes 1624 av värvade båtsmän från städerna.

Tjänstgöringstiden bestod av hela sommarhalvåret och under vintern skulle båtsmännen ha kost och logi hos bonden som för detta fick sin skatt efterskönt med 18 daler, vilket också var den summa i natura som båtsmannen blev avlönad med.

Bönder som skattade mer fick hjälpa båtsmansbetungande bönder och de var också befriande från extraordinarie pålagor. Om bönderna ville fick de själv bli båtsmän. Det förvaringssättet uppmuntrades till och med av kronan men det skulle visa sig att båtsmanssysslan inte var så lockande som myndigheten hade tänkt sig.

Flottan användes av en följd av år under 1620-talet för bevaknings- och trupptransporter, så där var det inte stort mer att vinna svårt arbete och ohälsosam vakt och ibland av ren nöd. I armén fanns åtminstone möjlighet till krigsbyte.

Detta första försök till permanent inriktning skulle dock inte komma att bestå, mest på grund av de administrativa bristerna. Men vid mitten av 1630-talet kan man räkna med att en ny organiserad institution började att fungera. 1634 lades de socknar som låg vid kusten och en mil inåt land under amiralitetskollegium och de soldater som fanns togs till båtsmän. Den man som gjorde det största insatserna för detta förnyade verk var riksrådet och Stockholms överståthållare, Claes. El. Fleming. Flera förändringar genomfördes, så som utökningar 1640 och införande av torp för båtsmännen 1653.

1.3 Båtsmanshållet

Efter Karl XI's krig med Danmark insåg man vikten av en fastare organisation för försvaret. För flottans del ledde detta till att en ny flottstation började att planeras i Karlskrona 1678 och att ett nytt indelningsverk det "permanenta eller fasta båtsmanshållet" för dess bemanning efterhandsskapades.

Flottan skulle komma att bli den största i Sverige därtills förfogad över. Vid danska krigets utbrott förfogades Sverige över fem örlogsskepp av första rangen 18 medeltunga skepp, 22 fregatter och 7 mindre fartyg. Bestyckningen uppgick till 3000 kanoner och bemanningen bestod av 16000 man, till en del värvade, varav 2000 var marinsoldater och resten båtsmän.

Under det fasta båtsmanshållet som kom att bestå fram till 1900-talet uppgick antalet ordinarie kronobåtsmän till 5686. Då har man alltså räknat bort extra inkallade båtsmän, det så kallade fördubblingsmanskabet som endast tjänstgjorde i krig.

Manskabet var indelade i kompanier om drygt 100 man och varje kompani stod under befäl av en kapten som i motsats till vad som gällde i armén och kavalleriet inte tilldelades något tjänsteboställe. Kompanichefen som kunde ha fler kompanier, hade att hålla kompanimöte en gång årligen och då se till att det var som det skulle med manskabet. Det var det så kallade avräkningsmötet.

Generalmönstringen hölls var tredje år.

Varje båtsman underhölls av ungefär fyra hemman eller mantal. Karl XI bestämde först att ett halvt, två fjärdedelar och fyra åttondelar skulle betraktas som ett mantal vid rotesammansättning. Det vill säga, hälften så stor skattejord

skulle försörja en båtsman, skattebördan fördubblades alltså. I Uppland gjorde sig då skicket gällande att dela hela hemman i två, så att bönderna fick dubbelt båtsmanstillhåll, men det rättades till av landshövdingen, som fick besked av Karl XI att det gamla antalet om fyra hemman i varje rote skulle bibehållas.

I Roslagen uppsattes Norra och Södra Roslags kompani, som tillsammans räknade 466 rotar, vilket i sin tur delade i två delar omkring 1717. Norra Roslags första o andra kompani bestod av 125 resp. 142 man. 1866 förlades Norra Roslags första o andra kompani under Roslagsbataljon.

1.4 Fördelning på olika tjänstgöringsorter

Båtsmanskompanierna var fördelade på olika tjänstgöringsorter, Karlskronas och Stockholms stationer och efter det att Sveaborg började att anläggas fanns även där en förläggning. Norra Roslags första o andra kompani hade först att inställa sig på Stockholms station, efter 1600-talets slut även Karlskrona. Från 1756 endast Stockholms station då galäreskadern, som kompaniet tillhörde, var förlagd dit. Samma förläggningsort var aktuell mellan 1767 och 1770 då kompaniet tillhörde örlogsflottan. Efter 1770 tjänstgjorde kompaniet i kungliga arméns flotta vid Svea borgs och Åbo eskader.

Under 1700-talets mitt framväxte under A. Ehrensvärds ledning en skärgårdsflotta, huvudsakligen bestående av galärer, då det olyckliga kriget från 1741-1743 visat, då Sverige skulle återerövra de områden som förlorats till Ryssland i Stora nordiska kriget, då insågs hur väsentligt det var att ha sjöstridskrafter som samarbetade med armén. Galärfartygen var således avsedda att försvara kusterna och operera i skärgården. Vid krigsutbrottet 1788, Gustav III:s Ryska krig, förfogade skärgårdsflottan över 140 olika fartyg. Efter det att Sverige förlorat Finland 1809 fick kompaniet tjänstgöra på Stockholms station och ibland i Karlskrona.

1.5 Rekrytering av soldater o båtsmän

När rotebönderna skulle anskaffa en båtsman fick de se till att han var 16 år fyllda men inte 36 år. Han behövde ej ha någon bestämd längd men om han var sjöbefaren eller inte beaktades vid urvalet

Efter att ha uppvisat läkarintyg, prästbetyg och om det fanns, vitsord från arbetsgivare så hade kompanichefen att antaga mannen. Vägrade kompanichefen antaga rekryten så kunde man klaga hos stationschefen.

När rekryten var antagen skulle ha visas upp på landskontoret där man undertecknade "approbationsattesten" godkännande från båda parter.

Kompanichefen skulle också underteckna godkännandet.

Vid antagandet skrevs ett kontrakt mellan rotebönderna och den antagne båtsmannen. Han skulle då få ut sin lega 1688 -1800 som då var den 33 ½ daler silvermynt och från 1800 – 1824 100 daler kopparmynt. Efter år 1825 var den frivillig.

Underhåll, lön och hemkallet

År 1690 bestämdes att roten skulle ge båtsmannen ett halvt tunnland åker i säde eller i träde eller beroende jordmånen, så pass att han kunde bärga två tunnor spannmål årligen och äng till två sommarlass hö. Åkern och ängen utsågs på den bondes mark där det blev bekvämast. Bonden fick naturligtvis ersättning av de andra inom roten. Lägenheterna togs sedan oftast undan vid skiftena.

När torpet skulle tillträdas hade bönderna att så och harva åkern och ängen en gång, men sedan överläts det på innehavaren, utom då han var utkallad "uppfodrad", då skulle bönderna hjälpa båtsmanshustrun med torpets hävd.

Ute i skärgården där det inte fanns några lägenheter till åker och äng fick i stället båtsmannen en tunna råg och en tunna korn plus et sommarlass hö och ett lass halm eller i stället varornas värde

Dessutom tillkom båtsmannen rätten till mulbete för två kor, och han hade också att fordra ved för sitt hushåll

Till hemkallet hörde även byggningar som lagligen skulle bestå av dels bostadshus och dels uthus. Boningshuset skulle bestå av 8 alnar inom knutarna och vara byggt med förstuga. Uthusen skulle bestå av ett fähus för två kor och en loge med lada. I den åkerfattiga skärgården uppfördes som enda uthus en bod.

När torpet skulle tillträdas gällde att den förre innehavaren, änkan eller den avskedade, fick sitta kvar till Mickelsmässan. Om dödsfallet respektive avskedandet skedde efter Vårfrudagen och skedde det efter Mickelsmässan avträdde torpet vid midfastan.

I kompanichefens skyldigheter ingick att övervaka att hans mannar försågs med sådana torp som kontraktet förskrev att de också skötte sig och vårdade sina torp, samt att de inte överlät dem till andra utan rotebönderna och kompanichefens tillstånd.

Syn på torpet verkställdes antingen vid tillträde om båtsmannen eller kompanichefen inte ansåg att det var i fullgott skick, eller under besittningstiden, om rotehallarna eller båtsmannen inte ansågs ha fullgjort sina ålägganden för vård av torpet. Anmälan om syn skedde hos Konungens Befallningshavande och verkställdes av länsmanen med två nämndemän.

/KFI

Historik över Marka by samt Värblingsö i Hargs socken.

Marka by.

Marka är en av de Roslagsbyar som uppstått under förhistorisk tid. I nära anslutning ligger två större och två mindre gravfält. Ytterligare ett gravfält finns nordväst om byn vid Västergården.

Gravfälten visar att bygden koloniserades under järnåldern. Marka förekommer i källorna första gången år 1432.

År 1540 noterades att det finns ett skattehemman och två frälsehemman i byn.

Under 1600-talets andra hälft fick byn ett centralt läge mellan Östhammar och det nyanlagda bruket i Harg och gästgiveri och komministerboställe förlades där.

År 1719 brändes byn av ryssarna. Endast ett båtsmanstorp och två väderkvarnar undgick branden. Väderkvarnarna stod i det kuperade partiet väster om byns norra gård.

När storskiftet genomfördes fanns åtta gårdar i byn. Laga skiftet åren 1855-59 medförde inga större förändringar och endast två av byns gårdar flyttades ut. Den äldre strukturen på bebyggelsen har bevarats och idag finns flera byggnader kvar från tiden före skiftet.

Söder om byn ligger Värblingsö-Marka rote nr 100:s båtsmanstorp, idag med fastighetsbeteckningen Marka 4:5, i väl bevarad torpmiljö.

Landsvägen genom byn finns kvar i sin äldre sträckning och vid utfarten mot Harg står en milstolpe i sten.

Värblingsö.

Värblingsö är belägen mellan Tvärnö i norr och Hargshamn i söder.

Till ytan är ön 3 kvadratkilometer.

Det äldsta kända dokumentet som berör Värblingsö är från år 1364. Enligt brevet av den 8 sept. befaller kung Albrekt bonden Magnus av Wirlinge samt flera söderbönder att utbetala 50 mark penningar till Lars Sunesson av Jälla.

I jordeböcker från mitten av 1500-talet anges endast ett hemman med en brukare men från 1573 finns två hemman upptagna.

År 1638 förvärvade landshövding Hans Kyle Värblingsö från drottning Kristina.

Hundra år senare, år 1736, blev Hargs Bruk ägare genom Erik Oxenstierna.

I början av 1800-talet har Värblingsö 1 ½ mantal och 3 åboer. (Åborätt= ärftlig besittningsrätt till arrende)

Från 1700-talet fram till idag (år 2013) har delar av ön tidvis varit i privat ägo.

Hargs Bruk är fortfarande en av ägarna till Värblingsö.

SOLDATLIV HARGS SOCKEN MARKA BY.

Den indelte soldaten är en del av vår hembygd och dess historia.

Redan år 1634 beslöt regeringen att lägga alla utmed sjösidan belägna socknar under båtsmanshållet och härmed lades den grund för båtsmansinstitutionen på vilket denna huvudsakligen vilat under två och ett halvt århundrade.

På 1680-talet omorganiserade Karls XI försvaret och det s.k. yngre indelningsverket var ett system för lokal användning av skatteintäkter och principen för all indelning var att en grundskatt som all skattejord i Sverige skulle erläggas till Kronan, utnyttjades direkt på platsen, i stället för att samla in skatten från alla de skatteskyldiga gårdarna i

landet lät man framförallt militären, men även civila tjänstemän, bosätta sig ute på landsbygden och få sin utkomst direkt från en eller flera gårdar. Systemet medförde att varje båtsman dels fick någonstans att bo, dels fick sin lön från gårdarna. De skatteskyldiga gårdarna roterades (indelades i rotar) så att flera gårdar, vanligen 2-3 tillsammans, anskaffade och utrustade en soldat. Bönderna i en rote slapp utskrivning själva i utbyte mot att de rekryterade och underhöll en soldat.

Roten med sina 2-3 hemman fick ett båtsmansnummer. Ett av hemmanen, vanligast det mest betydande, kallades stamrote eller huvudrote och vars ägare såsom roteförman, ansvarade för hela rotelagets gemensamma skyldighet enligt kontraktet med soldaten. De övriga kallades strörotar eller hjälprotar. Soldattorpet var oftast beläget på stamroten.

Båtsmanshållet var flottans motsvarighet till arméns ständiga knekthåll och en båtsman var flottans motsvarighet till den indelte soldaten. I Öregrund, Östhammar och Norrtälje kallades han bösseskytt.

Roslagskompaniet utgjorde Upplands kustsocknar från Stockholm till Öregrund med städerna Öregrund, Östhammar och Norrtälje och var uppdelat på fyra båtsmans-Kompanier, (Södra Rolags 1 och 2 samt Norra Roslags 1 och 2) om sammanlagt 529 båtsmän + fördubbling. Fördubbling innebar att rotarna var skyldiga att hålla en extra båtsman under krigstider.

Värmlingsö-Marka tillhörde Norra Roslags 1 kompani tom 1874, varefter det kallades 4 kompaniet.

I Hargs socken fanns 10 st rotar:

Björsta nr 91, Stockby nr 92, Löhammar nr 93, Sandika nr 94, Tvärnö nr 95, S-Harg nr 96, Sanda nr 97, Malsätra nr 98, Moxboda nr 99 samt **Värmlingsö-Marka nr 100**.

Den 16 okt. 1795 undertecknade ett befäl en upprättad Generalmönsterrulla *uppå Rote Båtsmän af Norra Roslags Comp Rote 100*:

Där framgår bl.a. att följande hemman var de som bekostade Rote 100:

Värmlingsö: Frälsehemman, Rydön: Skattehemman, Boda: Kronohemman, Marka: Skattehemman, Frälsehemman samt Haferö: Skattehemman.

Efter den grundläggande utbildningen tjänstgjorde båtsmännen längre eller kortare tid på olika fartyg.

En soldat skulle vara nykter och skötsam. Den som gjorde sig skyldig till brott, någon förseelse hemma på roten eller i tjänsten, kunde i värsta fall ådömas dödsstraff. Andra straff var arrest, soldatstraff eller gatlopp.

Arreststraff kunde förstärkas genom att soldaten framtogs sina sängkläder. Gatlopp gick så till att den dömda fick springa mellan två led av soldater som slog honom med käppar. Detta var ett vanligt straff för den som spelade om pengar.

På 1840-talet blev en båtsman från Värmlingsö-Marka arresterad och fick utstå 19 dygn på vatten och bröd för misstanke att han varit delaktig i ett mord på en nybyggare vid namn E.A. Söderberg. (Se Sandikamordet)

Efter de svåra åren på 1690-talet då Sverige drabbades av svår missväxt kom den

krigiska tiden under Karl XII. Under en stor del av 1700-talet och en bit in på 1800-talet var Sverige invecklat i krig.

Pesten härjade. Koleran var 1800-talets "pest". Under perioden 1834-73 drabbades Sverige av nio epidemier. Vid den största av dessa. 1834, insjuknade mer än 25.000 personer, av vilka drygt hälften dog.

De militära katastroferna under ryska och danska fälttågen medförde nya utskrivningar av soldater, dels på grund av att så många omkom och dels genom fördubblingen.

De soldater som deltog i Pommerska kriget 1757-1762, som även kallades "potatis-kriget", lärde sig äta och uppskatta potatis och troligen hade de sättpotatis med sig hem till torpet.

Svenska soldater hamnade stundom i utländsk fångenskap. En del kom hem och om dem kan man i rullorna hitta uppgifter om var de varit krigsfångar men många försvann och hördes aldrig av.

Soldathustruns roll var att arbeta med djuren och sköta allt annat dagligt arbete, inte minst med den ofta talrika barnaskaran, nio barn och mer var inte ovanligt i den lilla stugan. När soldaten dog fick hon vanligen inte bo kvar på torpet, till en början fick hon ofta bara 3 veckor på sig att flytta. Från 1700-talets mitt utlovades änkorna dock ett halvårs uppskov med flytten. Det var mycket vanligt att änkan och barnen fick leva på fattigvården. Det hände ibland att den nya soldaten gifte om sig med den förre soldatens änka.

Det var rotens skyldighet att föreslå en soldat. Antagningen skedde sedan på särskilda rekryteringsmöten inför landshövdingen, oftast på Uppsala slott.

Soldaten fick inte vara alltför liten och klen till växten och han fick inte heller ha något lyte. Oftast var soldaten en reslig karl.

Mellan rotebönderna och soldaten skrevs ett Soldatkontrakt som skulle godkännas vid rekryteringsmötet.

Rotebönderna skulle hålla soldaten med ett torp där han kunde bo med sin familj.

Det var Drottning Kristina som i en resolution 14 febr. 1653 ålade varje rote att inom 3 år förskaffa sin båtsman nödtorftigt hus, som är en stuga, fähus och ett pörte. Detta var en stor förbättring för båtsmannen som nu fick eget hus att bo ifrån att tidigare ha bott inhyses hos någon bonde.

Följande kontrakt upprättades mellan rotehållarna för rote 100 vid Norra Roslags 1:a Båtsmanskompani med drängen Erik Jansson som blev den siste båtsmannen rote 100. Hans båtsmansnamn var korpral Erik Öberg.

1sta	Laga	10 Riksdaler Riksmünt
2dra	Vid bostället erhåller han 22 kappland jord. 1 kappland=1/32 tunnland= 0,0543 ha.	
3dje	Hus och byggnader:	
a.	Större byggnad med kök och kammare och förstuga.	
b.	1 fä-och foderhus.	
c.	1 trösklada.	
d.	1 bod som av oss underhåller i Laggildt stånd.	
4de	Spannmål: 6 fot av 3 kannor råg.	

1 fot=29 cm 1 kanna=2stop=2.617 liter.

1 fot av 3 kannor korn samt

3 fot av 12 kannor ärter årligen.

5te Tvenne tjog råghalm samt tvenne sommarlass hö
som av oss tillföres årligen.

6te Erhålles mulbete på Marka egor för han kreatur.

7de Erhålles av Roten Två ?? Skackladt lin årligen.

8de I årlig lön får han 4 riksdaler riksmünt.

9de Årligen erhåller han av oss 3 riksdaler riksmünt för åkerkörning
Samt för qvarnskjuts.

10de Årligen skall han av Roten erhålla 8 lass långwed som af oss
föres till hans bostad samt

11de Erhålles han Julkost efter vårt godtycke samt att vid
Hvarje utfordring till Kronans tjänst lemnas honom i
Drikspenningar 2 riksdaler riksmünt.

Med detta å andra sidan Stående Kontrakt förklara vi oss alla undertecknade, att
detsamma till alla delar utgiva och fullgöra och till ytterligare Säkerhet och
Förbindelse, hafva vi de tillkallade och på en gång närvarande Vittnens närvaro
detsamma med våra egenhändiga namn och bomärken underskrifter Stadsfäst.
Som skedde i Stockholms Län, Frösåkers härad samt uti Hargs och Börstils socknar
belägna Båtsmans Rote **den 11 september 1871.**

*Anders Karlsson, Per Ersson på Wärlingsön, Eric JanSon på Wärlingsön, Eric
Petersson, Johan Ersson, Eric Jansson, Per Mattsson Moxboda, Per Ersson och Pehr
Pehrsson Mahlsätra Rudun.*

*Marka: Matts Andersson, Johan Ersson Börstils by
Gamle Pehr Pehrsson, Hans Ols Skfvarö.*

Med detta förestående kontrakt förklarar jag mig till alla delar nöjd.

Datum som ofwan *Eric E. Jansson*

Bevittnas af

B G Sandin O.S Sandin

Torpsyn hölls ungefär vart 3:e år. Soldaten, rotebönderna och militären samt en
representant för civil myndighet skulle vara närvarande och protokoll upprättades över
torpets brister och vad som skulle åtgärdas. Rotebönderna knorrade oftast men den
militära representanten stod oftast på soldaten sida.

Soldaten fick sina vapen av Kronan men för utrustningen i övrigt svarade
rotebönderna fram till mitten av 1800-talet då Kronan övertog ansvaret för all
utrustning.

Livmunderingen, som soldaten skulle ha i fält eller vid högtidliga tillfällen, (soldaten
paraderade ofta vid kyrkan på söndagarna och vid andra högtidliga tillfällen som t.ex.
begravningar) förvarades i rotekistan som fanns förvarad hos rotemästaren. Kistan var
försedd med ett ordentligt lås. Hemma på torpet fick soldaten inte använda soldat-
munderingen, då skulle han ha enklare kläder.

I fredstid skulle soldaten en till två gånger om året infinna sig vid sitt förband för att
öva. Soldaten ifrån Wärlingsö-Marka skulle infinna sig vid Hargs bruk. Därifrån fick

soldaterna sedan marschera till fots eller också blev de skjutsade av rotebönderna till lägerplatsen. Rotebönderna skulle även förse soldaten med färdkost.

Övningarna på lägerplatsen gällde t.ex. marscherandet. Marschtakten var 100 steg i minuten i spikraka linjer och med stram hållning.

Ibland togs soldaterna ut på arbetskommenderingar, bl.a. för att gräva Göta Kanal och Vaddö Kanal eller att utföra arbeten på Karlsborgs fästning samt att bygga järnvägar.

När postverket 1821 tog över postrodden till Åland från postrotebönderna kommenderades båtsmän från de fyra Roslagskompanierna att sköta postrodden i Grisslehamn. Kommenderingen var inte populär bland båtsmännen. Det var påfrestande att ligga i Grisslehamn och det kunde hända att båtsmännen tog till flaskan. Dessutom kunde färderna till Åland vara riskabla och det berättades om många vådliga äventyr. Dessbättre har vi ej funnit någon båtsman från Värmlingsö-Marka som blev kommenderad till postrodden.

Soldatens uniform och tjänst gav honom en viss status och genom sin utbildning var han, mer än de flesta andra vuxna, läs och skrivkunnig. Han fick ibland hjälpa till när skrivkunnig karl behövdes vid t.ex. bouppteckningar och han anlätades på många håll för att lära barnen läsa och skriva.

Den pension soldaten fick då tjänsten upphörde räckte inte långt. Ofta fick han lämna ifrån sig torpet där han bott och odlat i åtskilliga år. I vissa fall, om torpet var gammalt och bönderna skulle sätta upp ett nytt, kunde han få bo kvar tills han dog. Om han orkade kunde han arbeta som dagsverkare hos rotebönderna eller som biträde åt fjärdingsmannen eller länsmannen och som ordningsman.

Av de soldatkontrakt vi funnit från Värmlingsö-Marka har rotebönderna i varje fall på 1800-talets senare hälft visat sig mycket humana mot sina båtsmän vad gällde bostad. Såväl den pensionerade båtsmannen som hans eventuellt efterlevande familj har i kontrakt tillförsäkrats bostad till sin död.

När den blivande soldaten kom till mönstringen bar han vanligen sitt förnamn och faderns förnamn tillagt med -son (patronymikon), t.ex. Anders Persson (han far hette Per). Då det fanns många med samma namn i socknen var ett namnbyte befogat för att slippa förväxlingar.

Tilldelningen av soldatnamnet tycks inte ha följt några särskilda regler eller förordningar. Vanligast var det befälet som tilldelade soldaten sitt namn, kanske på förslag av soldaten själv eller genom eget påhitt.

Båtsmännen på Värmlingsö-Marka hette Öberg med rote nr 100.

På Värmlingsö-Marka har ett 20-tal båtsmän avlöst varandra fram till roteringens upphörande år 1897.

Båtsmän har bott på Värmlingsö sedan 1700-talet. De hade egen torpstuga. Torpet vid Sundet var inget båtsmanstorp utan ett sådant byggdes vid Marka och blev gemensamt för Värmlingsö-Marka Rote 100.

Dem förste båtsmannen på Värmlingsö var vad man känner till Peter Öberg, född år 1726 och den siste var Erik Dryg Öberg, född 1786.

UTDRAG UR FOLKRÄKNIHNG ÅR 1880

**Vilka yrken fanns vid den tiden förutom båtsmansyrket ?
Följande finns att finna vad gäller Hargs församling.**

Arbetare	122 st
Arrendaterska	2 st
Arrendator	39 st
Banvaktare	2 st
Betjänt	1 st
Bokhållare	4 st
Bruksförvaltare	1 st
Båtsmän	16 st
Deja	1 st
Dragon	1 st
Dräng	95 st
Eldvaktare	4 st
Fattighjon	22 st
Fiskare	1 st
Fjärdingsman	1 st
Födorådstagare	11 st
Gratialist (pensionär)	18 st
Gruvförman	1 st
Hammarsmed	1 st
Handlande	5 st
Hemmansägare	47 st
Hovmarskalk	1 st
Hovslagare	1 st
Hushållerska	3 st
Hyresgäst	2 st
Inhyses	29 st
Jägmästare	1 st
Järnvägsarbetare	4 st
Järnvägskonduktör	1 st
Kassör	1 st
Kolare	4 st
Komminister	1 st
Kronolänsman	1 st
Kusk	2 st
Kyrkoherde	1 st
Körare	8 st
Lastare	2 st
Maskinist	1 st
Mjölhnare	1 st
Murare	3 st
Målare	1 st

Nattvakt	1 st
Nybyggare	59 st
Organist	1 st
Piga	117 st
Postiljon	1 st
Rättare	3 st
Sadelmakare	1 st
Sjöman	20 st
Skeppare	2 st
Skogvaktare	6 st
Skollärare	4 st
Skollärarinna	1 st
Skomakare	7 st
Skräddare	9 st
Smed	31 st
Snickare	5 st
Stalldräng	5 st
Stationsförman	1 st
Stationsinspektör	1 st
Student	2 st
Styrman	1 st
Sågare	3 st
Sömmerska	1 st
Tegelslagare	1 st
Torpare	47 st
Trädgårdsdräng	1 st
Trädgårdsmästare	2 st
Tvätterska	1 st
Änkor	72 st

MARKA 4:5

GPS position: N 60 15.400 O 18 22.220

När blev vi ägare med dispositionsrätt till torpet Marka 4:5 ?

Vårt Medlemsblad från år 1996 har bl.a. följande notering:

“Torpet donerades i början av år 1930 till Frösåkers Hembygdsförening av baron Beck-Friis, Bernhard Mattsson m.fl. rotdelägare.”

Något gåvobrev som styrker detta har ej återfunnits. (2013)

Vår broschyr En liten presentation av hus och bodar vid Frösåkers hembygdsgård har i kalendern noterat:

“1966, Markatorpet vid Marka skänks till föreningen.”

Notera följande:

Johan Öberg, son till den siste båtsmannen Erik Öberg som avled 17 okt. 1929, finns noterad som ett hushåll på torpet tillsammans med sin syster vid folkräkningen år 1930. Systemen har som framgår av husförhörlängder bott på torpet sedan födelsen 1882.

Följande frågor inställer sig:

Om vi fick torpet år 1930 så måste detta ha betytt att vi haft Johan Öberg och systemen som våra hyresgäster mellan åren 1930-1966. (Johan Öberg avled 6 aug. 1966)

Under vilka villkor då?

Om vi fick torpet 1966 så kan förklaringen vara följande:

Av de soldatkontrakt som funnits från Värmlingsö-Marka har rotebönderna i varje fall på 1800-talets senare del visat sig mycket humana mot sina båtsmän och deras efterlevande vad gäller bostad.

Erik Öberg som var den siste båtsmannen entledigades som båtsman år 1901 och fick bo kvar till sin död 1929.

Kan det vara så att även Johan Öberg (byskomakare) tillförsäkrats bostad till sin död av rotebönderna?

Följande har fångats upp vid läsning av gamla protokoll:

Bilaga nr 1 till protokoll 29 maj 1965.

Båtsmansstugan i Marka.

Några medlemmar av styrelsen har företagit besiktning av torpets byggnader.

Bernhard Mattsson i Marka å vars mark stugan är uppförd har begärt att antingen få köpa eller förhyra densamma, vilken fortfarande disponeras av en Johan Öberg men som ej bebor byggnaden ifråga utan enligt uppgift vistas på ålderdomshem.

En redaktör från Stockholm har också begärt att få köpa stugan. Denne har tidigare ägt en fastighet i Marka som han enligt vad som uppges försålt med god avance.

Huruvida Johan Öberg vill avstå från stugan har man ej erhållit något besked om, men då han enligt överlåtelsehandlingen icke tillförsäkrats någon dispositionsrätt *torde föreningen vara behörig att förfoga över båtsmanstorpets byggnader efter avtal med Hr Bernhard Mattsson om dess kvarstående kortare eller längre tid.*

Protokoll årsmöte 29 maj 1965 § 10:

Beträffande båtsmanstorpets byggnader i Marka, av vilka sedan många år sedan genom gåvobrev *tillförsäkrats* Frösåkers Hembygdsförening av rotehållarna och om vilket styrelsen erinrat i sin berättelse, beslöt årsmötet att uppdraga till styrelsen att fortsätta *underhandlingarna och om möjligt träffa ett för föreningen acceptabelt beslut.*

Protokoll årsmöte den 4 maj 1966 § 10:

Till dagens årsmöte hade styrelsen inbjudit makarna Karin och Harald Samuelsson, sterbhusägare efter Bernhard Mattsson å vars mark torpet är beläget.

Genom Bernhard Mattssons död hade torpets tomtfråga kommit i ett annat läge.

Som känt är har föreningen fått torpet i gåva av rotemännen.

Det hade från Marka byamän framförts önskemål om att torpet måtte få stå kvar på sin plats. Se NOT 1 nedan.

Styrelsen har därför kontaktat sterbhusdelägarna efter Bernhard Mattsson om villkoren härför.

Styrelsen har inhämtat att Bernhard Mattssons önskan är att hemmanet ej skall säljas till utomstående.

Sterbhuset instämmer i byamännens önskemål att torpet måtte stå kvar i Marka.

Villkoren i övrigt är att erforderliga reparationer utförs och bekostas av föreningen varemot sterbhuset ej kräver någon hyreskostnad för tomtmarken. **Se NOT 2 nedan.**

Herr Harald Samuelsson, som uppger sig ha fullmakt att föra samtliga sterbhusdelägares talan, bekräfta vad ovan sagts.

Herr Johan Öberg, som tidigare bebott torpet men som nu vistas på ålderdomshemmet i Börstil, har fortfarande en del inventarier kvar i torpet samt nyckel.

Årsmötet upptog ärendet till behandling, varvid framfördes önskemål om att servitutskontrakt borde upprättas mellan föreningen och sterbhuset.

Herr Samuelsson deklarerade att från sterbhusets sida ej förelåg hinder för upprättande av sådant servitut.

Årsmötet uppdrog till styrelsen att föra vidare underhandlingar med sterbhuset samt genom fackman upprätta servituthandlingar.

Vidare beslöt årsmötet respektera Bernhard Mattssons önskan om att Johan Öberg får bo kvar på torpet, dock bör föreningen göra erforderliga reparationer.

Enligt styrelsemötesprotokoll 31 okt. 1968 så påbörjades reparationer av torpstugan både utvändigt och invändigt samt omläggning av tegeltak mm.

NOT 1

Vivi Lindberg refererar till en studiecirkelskrift "Vår bygd" 1958 av Vi unga klubben i Marka. Ledare för cirkeln Märta Jansson har noterat följande:

"Byskomakare Johan Öberg som bor i en båtsmansstuga som så småningom skall flyttas till Östhammars Hembygdsgård"

NOT 2

Torpet har stått på ofri grund ända till år 1976 då dödsboet efter Bernhard Mattsson genom gåvobrev till Frösåkers Hembygdsförening överlät äganderätten till marken där torpet står idag. (år 2013)

TILLS ANNAN INFORMATION KOMMIT I DAGEN TORDE FÖLJANDE SLUTSATS FÅ ANSES RIMLIG:

Med referens till det *kursivt skrivna ovan* torde båda årtalen 1930 och 1966 vara relevanta.

Någon gång under 1930-talet erhöll vi ett gåvobrev (som tyvärr ej återfunnits) som bekräftade att vi tillförsäkrats båtsmanstorpet med förbehåll att den siste "Öbergaren" fick bo kvar till sin död.

Åren 1965-66 blev det aktuellt för föreningen att ta torpet i besittning som ägare.

NUTID (2013)

Torpet har genom stöd via projektet Hus med historia genomgått renoveringar åren 1996, 2010 samt 2012 och torde vara unikt i sitt slag då de flesta torpen antingen blivit sommarstugor eller helt försvunnit.

/LgB

Interiör från Marka -torpet på 1950 -talet .
 Skomakare Öberg tillsammans med sin syster ,torpet består av ett kök som också fick tjänst -
 göra som sovrums . En kammare där Johan själv sov och även under dagtid fick tjänstgöra som
 skomakarverkstad .
 På fotot syns den gamla spisen som är unik ,tillverkad i Harg på 1800 -talet .

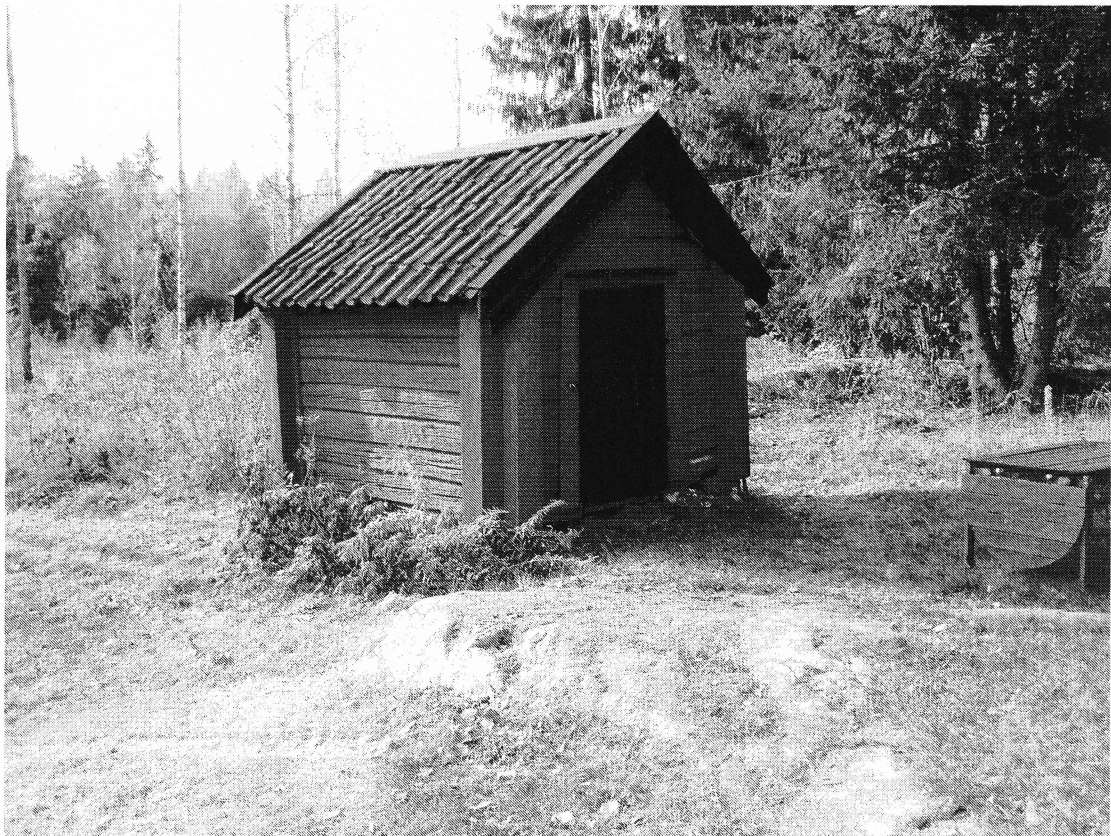

Marka -torpet .
I dag är det dags att åka in till Östhammar och storhandla .
Fotograf Erik Strand -Östhammar omkring 1950 .

BILDER FRÅN MARKATORPET 2010-2013.

VILKA BÅTSMÄN HAR DÅ VARIT I TJÄNST I ROTE NR 100 VÄRLINGSÖ-MARKA?

Genom utdrag ur Soldatregistret samt forskning i Hargs kyrkoarkivs
husförhörlängder har vi kommit fram till följande:

SOLDATNAMN	FAMILJENAMN	FÖDD	DÖD	ANTAGEN	AVSKED
SVENSSON SVEN	SVENSSON	1772	1810		1807
ÖRN JOHAN AXEL	EKLUND	1863			
ÖBERG MICKEL	JANSSON				
LAX ERIK	WRETMAN	1842	1914		1865
LOD MATS	CLEMENSSON	1689			
LAX MATTIAS		1692	1778		
ÖBERG JOHAN (JAN)	ANDERSSON	1805			1833 *)
ÖBERG PER	JANSSON	1726	1764		*)
LAX ANDERS	PERSSON	1751	1791		
LAX PER		1752			
LAX OLOF	OLOFSSON	1762	1805		
NYMAN JONAS			1782		
BERG ERIK	PERSSON	1660		1695	
RUDMAN JOHAN	PERSSON	1690		1710	
ÖBERG ERIK	JANSSON	1750	1787	1777	*)
ÖBERG JONAS		1758		1784	*)
ÖBERG ERIK	OLSSON	1766		1787	1795 *)
ÖBERG SVEN	PERSSON		1810	1795	1810 *)
ÖBERG ERIK	ANDERSSON	1786	1821	1810	*)
ÖBERG ERIK	ANDERSSON	1793		1811	*)
ÖBERG JAN	DAVIDSSON	1809	1852	1833	1850 *)
LAX KARL	WRETMAN	1812	1868	1833	1862
ÖBERG JAN	ELIASSON	1825	1889	1850	1871 *)
ÖBERG ERIK	JANSSON	1850	1929	1871	1901 *)

*) Se husförhörsutdrag nästa sida

BÅTSMÄN INOM ROTE 100 VÄRLINGSÖ-MARKA.

(källa Hargs kyrkoarkivs husförhörlängder samt Soldatregistrets Torpakt.

1749-57 Värblingsö sidan 146. Akt nr 01-0100 i Soldatregistret.

Cronobåtsman Peter Öberg, (Jansson) född 17260215 i Harg, död 17640816 i lungsot.

Antagen

Avsked

Hustru Malin Gustavsd:r, född 1711, gift 17441021 i Harg, död 17901112 av ålderdom.

Barn:

Johan född 17451007 i Harg

Margareta född 17470321 i Harg

Gustav född 17481205 i Harg

Peter född 17501008 i Harg

Akt nr 01-0100-1777 Soldatregistret

Erik Öberg (Jansson) Född 1750, död 17870527.

Antagen 1777

Avsked.....

Akt nr 01-0100-1784 Soldatregistret

Jonas Öberg. Född 1758

Antagen 1784

Avsked.....

Akt nr 01-0100-1787 Soldatregistret

Erik Öberg.(Olsson) Född 1766 i Edebo. Död.....

Antagen 1787

Avsked 1795

Hustru Brita Mårtensd:r Född 17671205 i Harg. Gift 17920206. Död

Akt nr 01-0100-1795 Soldatregistret

Sven Öberg (Persson) Född..... Död 18100121 i nervfeber.

Död på Skeppsholmen i Stockholm. Var tidigare fördubblingsman, hette Nyman och var sjövan.

Antagen 1795

Avsked 1810

Hustru Maria Markegång, Född 17620826 i Harg, Gift 17971112, Död.....

Hustruns föräldrar var Båtsman rote nr 92 Josept Markegång och hans hustru Anna.

Akt nr 01-0100-1810 Soldatregistret

Erik Öberg (Andersson) Född 17860410 i Harg, Död 18210620.

Antagen 1810

Avsked

Hustru Stina Andersd:r Född 17851026 i Valö. Gift 1811. Död.....

Barn:

Anders född 18120411 i Harg

Greta Stina född 18151006 i Harg

Anna Maria född 18181201 i Harg

Brita Kajsa född 18210611 i Harg

Akt nr 01-0100-1811 Soldatregistret

Erik Öberg (Andersson) Född 17930719 i Harg. Död

Antagen 1811

Avsked.....

Hustru Johanna Kajsa Jansd:r, Född 1784. Gift 1816. Död.....

Barn:

Erik född 1817

Jan Olof född 18220722

1829-34 Marka sidan 13. Akt nr 01-0100 Soldatregistret.

Båtmannen/Nybyggaren Jan Öberg, (Andersson) Född 18050914 i Harg. Död

Antagen.....

Avsked 1833

Hustru Johanna Karin Söderman, Född 1807 i Börstil. Gift 18281227. Död.....

Barn:

Emma Fredrika född 18360523

Anders Gustav född 18390811 i Harg

Johan Kristoffer född 18430315 i Harg.

Akt nr 01-0100-1833 Soldatregistret

Ordinarie Båtsman Rote 100:

Jan Öberg, (Davidsson) Född 18091016 i Forsmark. Död 18520324 i bröstinflammation.

Antagen 1833

Avsked 1850

Dömd för slagsmål med nybyggaren Söderberg 1840-45. Avskedad för oförbätterligt uppförande. Se f.ö. "Historien om båtsmännen Jan Andersson Öberg från torpet Botten på Marka ägor och Jan Davidsson Öberg från Marka" berättat av prästen Christer Pettersson i Frösåkers församling.

Hustru i 1:a giftet Kajsa Greta Lundin, Född 18070920 i Valö. Död 18450418, drunknad.

Hustru i 2:a giftet Brita Jansd:r Född 18100930 i Harg. Gift 18451227. Död 18921211.

Barn:

Brita Katarina född 18310804

Johan född 18331128 i Harg

Johanna Maria född 18360208 i Harg
Anna Gustava född 18381209 i Harg
Josefina Elonora född 18410718 i Harg
Anders Petter född 18440808 i Harg
Charlotta född 18460920 i Harg
Kristina född 18490820 i Harg
Margareta född 18520110 i Harg

Akt nr 01-0100-1850 Soldatregistret

Jan Öberg (Eliasson) Född 18250627 i Alunda. Död 18891112 i Harg.

Antagen 1850

Avsked 1871

Hustru Brita Persd:r Född 18190829 i Ekeby. Gift 18501113. Död 19060315.

Fader till Brita var soldat Elias Snygg i Alunda.

Barn:

Maria Charlotta född 18511210 i Harg

Emma Margareta född 18531004 i Harg

Johan Bernhard född 18560420 i Harg.

1881-85 Marka sidan 14. Soldatregistret akt 01-0100-1871.

Ordinarie Båtsman rote 100 Korpral Erik Öberg, (Jansson) Född 18500419 i Harg.

Död 19291017 i Harg.

Antagen 18710919

Avsked 19011007

Begär laga syn på sitt torp år 1875.

Erhöll Svärdsmedaljen för 30 tjänsteår.

Hustru Brita Stina Anderd:r. Född 18420216 i Hökhuvud. Gift 18770916 i Harg. Död 19140127 i lungtuberkulos.

Barn:

Klara Gustava född 18771016 i Harg

Erik Emil född 18791212 i Harg

Augusta född **18820909** i Harg

Erika född **18820909** i Harg

Johan, född 7 juni 1885 och som blev den siste permanente boende på torpet i Marka.

Foto mm finns hos hembygdsföreningen.

1900-04 Marka sidan 130:

Erik Öberg (se ovan) bor ännu kvar med hustrun och dottern Augusta (Margareta)

1905-09 Marka sidan 109:

Erik med hustru och dotter bor fortfarande kvar i torpet.

1910-14 Marka:

Hustrun Brita Stina noterad som död 27 jan 1914 i lungtuberkulos. Hon blev 72 år.

Erik med dottern kvar i torpet.

1915-19 Marka:

Erik med dottern kvar i torpet.

1920-24 Församlingsbok Marka sidan 147:

Detta är f.n. Den sista församlingsboken som är tillgänglig på "nätet".

Erik och dottern fortfarande kvar på torpet. En son döpt till Börje *Einar* född 11 juni 1922 noterad som u.ä. I kol. 14 har prästen noterat "far *Einar* Sundgren eller Landgren. Noteringen tyder på att fadern gjort sig till känna.

(Börje Einar bor idag (2013 febr) i Linköping tillsammans med sin hustru.)

Erik Öberg som är den siste Båtsmannen i Rote 100 avled den 17 okt. 1929. 79 år.

Folkräkning år 1930, Stockholms län 1-16.

Sidan 615:

Skomakare Johan Öberg, född 1885 och hans syster Margareta Öberg, född 1882 står noterat som ett hushåll på torpet.

Systemens vidare öden är ej kartlagda i detta projekt.

Johan Öberg avled den 6 aug. 1966. (son till den siste båtsmannen Öberg)

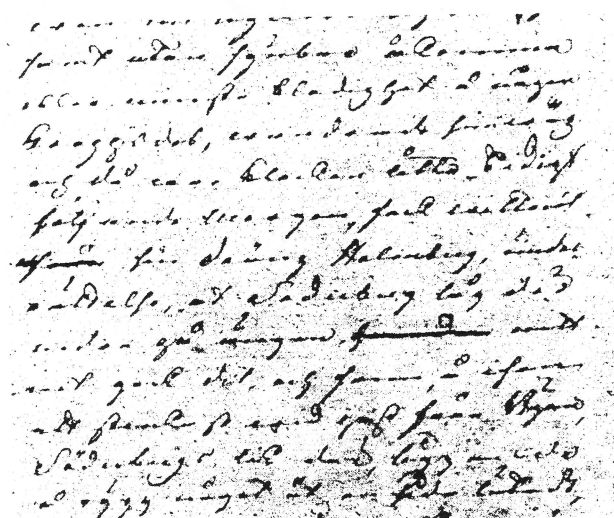
*Historien om båtsmännen
Jan Andersson Öberg från torpet
Botten på Marka ägor och
Jan Davidsson Öberg från Marka.*

*Berättat av prästen Christer Pettersson i
Frösåkers församling.*

Fylledåd eller kainsmord i Sandika?

I Stockholms länstidningsblad den 2 mars 1840, så beskrevs en händelse som inträffade inträffade i Sandika i Hargs socken, den 17 och 18 februari 1840. Den avskedade båtsmannen Jan Andersson Öberg ifrån torpet Botten, på Marka ägor och båtsmannen Jan Davidsson Öberg från Marka, anklagas för att ha slagit ihjäl Andersson Öbergs bror, nybyggaren Erik Andersson Söderberg ifrån Sanda ägor. Denna artikel kommer att lyfta fram denna tragiska händelse och hur en rättegång kunde se ut på 1840-talet.

När ett allvarligt brott misstänktes, så inväntades inte det ordinarie tinget, utan en extra rättegång kallades samman. Dessa rättegångar kallades för urtima ting och behandlade då bara den aktuella händelsen. Det urtima tinget i Frösåkers härad hölls den 19 mars 1840 i Hammarby. Där närvarade kronolänsmannen Björk samt de sju ordinarie nämndemännen i Frösåkers härad.

Vad går det att utläsa av protokollet?

Att läsa rättegångsprotokoll är svårt, men kan ge hembygds- och släktforskaren forskaren mycket nyttig information. I det här protokollet finns följande innehåll: personbeskrivning, personliga omdömen från kyrkoherden, de anklagades vittnesmål, övriga vittnesmål, obduktionsprotokoll samt utslag (domslut).

Vad får vi veta om de inblandade personerna?

Genom protokollet får vi veta olika mycket om de inblandade personerna. Här är det naturligtvis kyrkoherde Sylvéns omdömen som slår igenom. Den avlidne Erik Andersson Söderberg beskrivs med korta noteringar. Han föddes i Harg, Ängstorpet den 23 maj 1803 och kallas för nybyggare i Sanda. Detta trots att det tydligt framgår av protokollet att han var inhyses hos sin broder i Marka.

Den anklagade båtsmannen Jan Davidsson Öberg i Marka beskrivs kortfattat.

Han föddes i Forsmark den 16 april 1809 och beskrivs som en person som

"wisserligen inte gjort sig känd för ett klanderfritt uppförande...".

När han var nykter hade han inte fått några klagomål riktade mot sig.

Här kommer vi till den gemensamma nämnaren för alla de inblandade. Brännvinet var ett samhällsproblem. På 1840-talet var den genomsnittliga konsumtionen av brännvin i Sverige 46 liter/person. Utifrån protokollet så är det väl troligt att de inblandade drack betydligt mer än den genomsnittliga konsumtionen: "sällskapet där förtärdt tre kwarter bränvin och sedermera hemma hos Lax ett stop af dylik wahra... innan de gingo besökte de bönderna i Sandicka...fingo de på hwardera stället ytterligare bränvin hos Matsson ett halftstop hos Jansson en kwarter och hos Ersson blått hwar sin sup..."

Jan Andersson Öberg föddes i Hargs socken den 14 september 1805. Han var son till torparen Anders Matsson, i Ängstorpet. Vi får veta att den anklagade lämnade föräldrahemmet när han var 17 år och att han tjänade som dräng i socknen fram till 1828, då han anställdes som båtsman i Marka. Efter fem års tjänst så fick han avsked och blev sedan torpare vid ett torp som hette Botten, i Marka. Vidare framgår det att han är gift (hustrun Johanna Catharina Söderman är ej namngiven) och att han har två små barn. Av protokollet framgår det också att Andersson är av medelmåttig längd och har en stark kroppsbyggnad. Om hans levnad ochandel har kyrkoherden Sylvén inte sparat på sitt omdöme: *"han har aldrig gjort sig känd för ett gott uppförande, hvar olycklig i böjelse för flaske drycker... hwilken i synnerhet under rusat tillstånd uttänkt det förskräckligaste hotelser med mord och brand ... hädelse och föragt för både Gud och människor flera gånger warnats af kyrko Rådet har han dock förkastat alla förmaningar och gjort sig allt mer fruktad af det samhälle i hwilket han wistats och hwilket skall anse sig lyckligt om det kan för alltid blifwa befriadt från en medlem så farlig för den allmänna säkerheten..."*

Vad säger då förhören av de anklagade?

Det framgår tydligt av rättegångsprotokollet att det är Andersson som är den huvudmisstänkte. Det är också Davidsson Öbergs vittnesmål och erkännande, som ligger till grund för rättegången. Efter att ha avslutat vedhuggningsarbetet hos kyrkvaktaren Lax, vandrade de runt bland bönderna i Sandika, i sitt sökande efter brännvin. Vid klockan nio på kvällen började de gå hem och vid ängen Gåsörn, så upptäckte de anklagade att Söderberg inte var med dem. Han hade ramlat ikull på ängen. När de vände om och fann honom, så reagerade inte Söderberg på tilltal. Enligt Davidsson så skakade och sparkade Andersson sin bror så häftigt att han var tvungen att reagera: *"gå ej så illa åt honom"*. De försökte få honom tillbaka till byn men i deras rusighet föll de alla och Andersson sade: *"låt den faen få ligga där tills han har sofwit ruset af sig, så kommer han väl efter hem, han har gjort så där många gånger."* Liknöjd vräker han omkull brodern och sparkar honom i ryggen och går. Davidsson uppger att han inte heller kom hem utan somnade utomhus. Nästa dag sökte han efter Andersson men denne var inte kvar hemma. Genom sitt vittnesmål så erkänner Davidsson sin delaktighet.

Andersson Öbergs vittnesmål skiljer sig åt. Han säger att han inte har någon *"wettskap om Söderbergs öde, när han skulle vid Byn skilja från kamraterna och ensam gingo vägen till sin bostad"*, han nekade att han *"frånskiljt mössan från Söderberg, honom slagit, ruskat, stött, sparkat eller om honom haft de ohöfwiska utlåtelse Davidsson upgifwit.."* Andersson nekar till att ha något med sin broders död att göra.

Förhören av de inkallade vittnena.

Till tinget kallades tolv vittnen in. Det fanns olika typer av vittnen. De flesta vittnena beskrev hur de tre hade uppträtt kvällen den 17 februari. Utifrån vittnesmålen är det tydligt att de förutom att beskriva händelseförloppet också fått frågor om hur pass påverkade de tre hade varit och ifall det gick att se några skador på den senare avlidne Söderberg. Huvudvittnet var drängen Erik Gustaf Holmberg i Sandika, som var den som fann Söderbergs döda kropp och som också kunde vittna om det besök som de tre hade gjort hos hans husbonde Anders Ersson. Holmbergs vittnesmål beskriver tydligt det berusade tillstånd som de tre befann sig i:

åtgärd förefunnits." I slutet av protokollet säger doktor Sommerling följande:
"å andra sidan ej förnekas at han somnar ute på marken under en kall
winter natt, hufwudsakligen tillskyndat honom döden, sedan han förut sår eller
stötat på huvudet eller såsom troligast genom båda dessa orsaker sammanverkande
utur stånd satt att sjelf fortskaffa sig."

Domen vid det urtima tinget den 19 mars 1840.

Utslaget av rättegången mot Båtsmannen Davidsson Öberg och Torparen Andersson Öberg blev att de "*ehuru icke mot sitt nekande öfverbewiste at hafwa upsåtelig dödat..*" Söderberg. Däremot ansågs de bådas "*underlåtenhet*", genom deras bristande omsorg. De skulle inte ha lämnat honom på ängen, utan burit honom till den närmsta gård. Häradsrätten dömer därför de båda till ett bötesstraff. De båda får böta tre riksdaler och sexton skilling banco för "*fylleri*" och ett hundra riksdaler för "*wållese till Söderbergs död*". De måste stå för kostnaden för obduktionen av Söderbergs kropp, vilken var sjutton riksdaler och tjugofem skilling banco. Vidare "*bör Davidsson och Andersson stånde i Hargs sockens kyrka en söndag...*"

En fråga som uppstår är hur strängt detta straff är? Det är uppenbart att det ekonomiska straffet är strängt. Vid bouppteckningar från samma tid är det inte ovanligt att hela boet inte har ett större värde, än vad Davidsson och Andersson skulle betala i böter. Det framgår dock av domen att böterna kan omvandlas till ett annat straff:
"*...brist kunna de hwardera undgå tjugooåta dagars fängelse wid watten och bröd*".

Att dömas till fängelse på vatten och bröd.

På 1800-talet var det vanligt att de åtalade dömdes till fängelse på vatten och bröd. Det kan för oss i dag tyckas vara ett lindrigt straff. Men så var det inte för Davidsson och Andersson. De fick det maximala straffet på 28 dagar (14 dagar för kvinnor). Det var den maximala tid som de kunde klara av utifrån de förhållanden som rådde i fängelserna. Att bli dömd till maxstraffet var att betrakta som ett dödsstraff. Hur den dömd skulle klara straffet berodde helt på hur god hälsa den straffade hade. Den sociala ställning som Davidsson och Andersson hade, där avsaknad av fettreserver var vanlig, medförde en större risk att straffet kunde leda till utmärgling. Fick de straffade också de i fängelserna vanligt förekommande magsjukdomarna, så tömdes kroppen fort på mineraler och salt. Vattnet de fick dricka var ofta smutsigt. Den fria tillgången på vatten innebar att de ofta drack mycket, vilket påskyndade kroppens utarmning på salt. Uppvisade den straffade tecken på salt- och mineralbrist, som var svåra kramper och desorientering, fick straffet inte avbrytas. Detta ledde ofta till en mycket plågsam svältdöd.

Hur gick det då för Andersson Öberg och Davidsson Öberg?

Vi kan utläsa av kyrkoböckerna att både Andersson och Davidsson klarade av sitt straff, på "vatten och bröd". Hur resten av deras liv ser ut är svårt att säga. Här krävs vidare forskning. Frågorna är många. Fick Davidsson Öberg fortsätta som båtsman eller innebar det civila straffet att ha avskedades? Förändrades suget efter brännvin av deras dom? Får Andersson Öberg fler tillrättavisningar av kyrkorådet i Harg eller var han fortfarande ett hot för församlingsborna? Ett är dock säkert och det är att Jan Andersson Öberg levde ett långt liv. Min morfarsmormorsmorfar förblev torpare i sitt torp, Botten, på Marka ägor, fram till en ålder av åttiotre år. Han avled inneboende med sin hustru Johanna, hos sin dotter Emma och hennes familj, i Bergby Häverö församling den 24 februari 1888.

Christer Pettersson

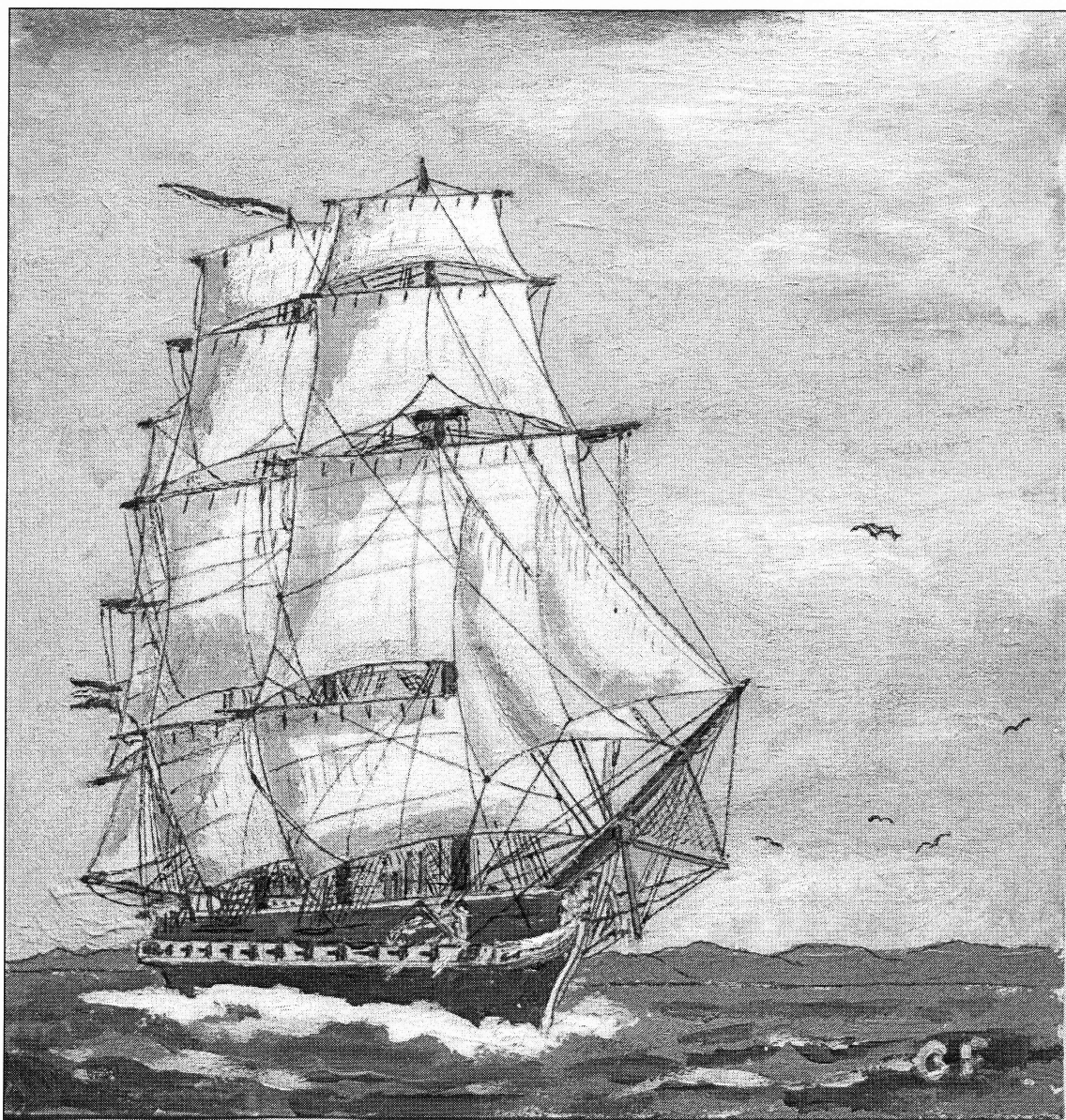
Sedan sommaren 2008 arbetar prästen Christer Pettersson i Frösåkers församling. Christer, som är bosatt i Morkarla, har genom släktforskning funnit många spännande uppgifter med anknytning till vår bygd. I det följande kapitlet berättas om händelser i vår bygd under 1840-talet. Båtsmannen J D Öberg bodde i Marka båtsmanstorp, som ägs av vår hembygdsförening.

Vanadis

Från början av 1600-talet och fram till slutet av 1800-talet skulle enligt beslut av riksdagen att på "var tionde borgare, skulle en duglig Karl anskaffas som båtsman". År 1618 utkom en förordning om hur dessa utskrivningar skulle gå till. Allt manfolk mellan 15 – 60 år skulle indelas i rotar och bland skatte- och kronobönder skulle tio man bilda en rote och i varje rote skulle en vapenför man mellan 18 – 40 år utses. De män som blev uttagna och hade sina hem i kustområdena inom två landmil från kustremsan fick göra sin tjänst i Svenska Flottan för bemanning och utbildning på Flottan tillhörande fartyg.

Ett av de större och modernare fartygen var fregatten Vanadis försett med 22 stycken 20,2 cm bombkanoner. Elva stycken på vardera sidan i kanonportar i skrovet samt två båtpjäser med kaliber 12,2 cm respektive 67 mm.

I första hand var Vanadis ett segelfartyg men var samtidigt det första fartyget i Marinen som försetts med ångmaskin och det enda av denna typ av seglande fartyg.

År 1858 beviljade Kunglig Majestät medel för byggande av fartyget och efter att ritningarna fastställts påbörjades byggandet på Carlskrona Örlogsvarv. Vanadis sjösattes 30 april 1862 och togs i tjänst 6 augusti samma år. Längden var 64,08 m, bredden var 12,8 m och fartyget vägde 2 138 ton. Fullt riggad var segelytan 1 643 kvm.

Maskineriet var tillverkat av Motala Werkstad och bestod av en liggande tvåcylindrisk maskin med Penns system och som utvecklade 1 400 hk. Den drev en propeller som kunde ge fartyget en högsta hastighet av 11,5 knop. Maskinen drevs med kol och hade ett kolförråd på upp till 250 ton.

Som alla marina fartyg fram till denna tidsepok var de byggda i trä, fram för allt i ek. Till Vanadis åtgick det ca 2 000 stora ekar. Men det här var i ett tidsskede då det börjat byggas fartyg i stål, då fram för allt handelsfartyg. Vanadis var den första och blev den enda fregatten som framdrevs med både segel och ånga. Men den blev också den sista av den här typen av stridsfartyg.

Samtidigt som Vanadis kom i tjänst hade en helt ny typ av stridsfartyg börjat projekteras. Det var den av John Eriksson konstruerade "Monitoren" som byggdes i stål och var försedd med ett stort vridbart kanontorn med två kanoner. Skrovet var extremt lågt, endast 1,5 fot över vattenytan. Fartyget framdrevs med ånga och propeller och saknade både segel och rigg. Fartyget hade kommit i bruk i USA och rönt stora framgångar i striderna mellan Nord- och Sydstaterna.

Konstruktören John Eriksson, bördig från Jämtland hade emigrerat till USA där han gjorde en mängd revolutionerade uppfinningar. Han blev mäkta stolt över att hans gamla fädernes land var ett av de första utanför USA som lät bygga en Monitor. Han blev så glad däröver att han skänkte både kanontorn och de båda kanonerna till bygget. Monitoren var färdig för leverans omkring 1865 och fartyget döptes till John Eriksson. Därmed inleddes en ny era i det marina försvaret. Detta fick till påföljd att den tämligen nya Vanadis (1862) nu var överflödigt som stridsfartyg. Skeppet fick istället tjäna som övningsfartyg men fram för allt blev det ett representationsfartyg för Sverige utomlands.

År 1869 invigdes Suez-kanalen med stor pompa och ståt och med en skeppsparad genom kanalen med uppvaktning från de flesta länder med sjöfart. Vanadis som Sveriges representant var fjärde fartyget i paraden.

Åren 1883 – 1885 fick Vanadis göra en omfattande världsomsegling som sträckte sig över 17 månader. Vanadis lämnade Karlskrona 5 december och gick söderut för ångmaskin under mycket stark köld och snöfall och med hela däckets täckt av is.

Första ankomst var Sheerness i England dit de anlände 10 december och avseglade igen 13 december för att via Deal fortsätta till Lissabon. Dit anlände de 22 december och stannade i sju dagar. Sen vidare över Atlanten till Rio de Janeiro med ankomst 1 februari. Det blev en resa som tog 33 dygn och blev den längsta etappen på resan.

Världsomseglingen avslutades i Stockholm 9 maj 1885. De hade då varit till sjöss i tio månader och sju månader i hamnbesök. Sammanlagt 34 hamnbesök gjordes.

Syftet med resan var dels militärt för att öva befäl och manskap med kanon- och segel exercis. Dels att skapa kontakter utomlands med handelsförbindelser samt att besöka svenska konsulat som fanns i flera av de städer som besöktes. Med på resan var Prins Oskar som var utkommanderad som löjtnant med uppgift att dels representera svenska kungahuset samt uppta- och knyta kontakter med handelsförbindelser. Officerarna blev ofta inbjudna till storslagna fester

och måltider hos både kungligheter och höga ämbetsmän.

Syftet med expeditionen var även vetenskaplig. Med ombord fanns bl a arkeolog, etnolog, zoolog, botaniker och meteorolog.

Kostnaderna för expeditionen uppgick till 556 252 kr och 16 öre.

Besättningen uppgick till 340 man varav 146 var båtsmän. Där utöver utgjordes besättningen av bl a officerare, underbefäl, matroser, skeppsgossar och kadetter.

Vanadis fick senare göra flera utlandsexpeditioner. En Medelhavsexpedition 1869 – 1870 samt till S:t Bart'helmy i Västindiska övärlden 1877 – 1878.

Som båtsman hade man ingen av de högre befattningarna ombord. Övningarna till sjöss bestod mest i att sköta segel vilket kunde vara nog så tungt och riskabelt högt uppe i masterna, särskilt i hårt väder.

Jämfört med tidigare skepp hade förhållandena på det här relativt nya skeppet avsevärt förbättrats. Bl a hade nu varje båtsman fått egen koj jämfört med tidigare då två man delade på samma koj. Hygienen som tidigare varit minst sagt vidrig var nu acceptabel. Maten var bättre än tidigare men var ändå ganska ensidig som saltat kött, fisk och soppa. Enligt uppgift som var anmärkningsvärd, var att varje man erhöll en halv liter brännvin dagligen.

Disciplinen var hård och även för mindre förseelser kunde det utdömas ganska så hårda straff. Ett av de värsta var kölhalning. Oftast blev straffet dock att under viss utmätt tid få leva på endast vatten och bröd.

För rekrytering av båtsmän indelades riket i Båtsmanskompanier där Frösåkers härad kom att tillhöra Norra Roslags Båtsmanskompani i Stockholms län. Varje socken i häradet blev ålagd av staten att bilda ett antal rotar. Inom varje rote utvaldes några av de bäst bemedlade jordägarna till rotebönder. Dessa hade som skyldighet att utse en båtsman i den rote de tillhörde och som bedömdes lämplig för tjänst i flottan. Därutöver hade de till uppgift att uppföra bostad åt båtsmannen som kallades båtsmanstorp. Det skulle innehålla kök, kammare, förstuga samt förrådsbyggnad och utedass. Till torpet skulle båtsmannen även ha tillgång till markområde för odling (spannmål till ev boskap) och tillgång till vedbrand. Utöver detta skulle roten även förse båtsmannen med en del kläde, brödsäd och potatis. Rotebonden skulle även ge honom skjuts dit han skulle infinna sig för tjänstgöring. Båtsmannen skulle periodvis tjänstgöra ett antal månader på någon örlogsstation för utbildning och bemanning av örlogsskepp. Då båtsmannen där emellan var hemförlovad hade han sitt torp att sköta eller arbeta som dräng åt bönderna.

I socknarna i Frösåkers härad fanns följande antal rotar:

Edebo	10
Börstil	23
Harg	10
Hökhufud	12
Forsmark	2
Gräsö	5
Valö	12

sammanlagt blev det 74 stycken rotar.

När de utvalda båtsmännen genomgått mönstringen och blivit antagna disponerade de båtsmanstorp i den rote de tillhörde. När de avslutat sin tjänstgöringstid fick de lämna torpet som övertogs av efterträdaren.

Under sin tjänstgöringstid var båtsmannen avlönad av staten. Under tjänstgöringen blev båtsmannen tilldelad ett namn som ersatte hans vanliga efternamn för att det inte skulle skapa förväxlingar. De flesta hade son-namn som Jansson, Eriksson etc.

En av dessa var Karl-Gustav Eriksson som antogs 1881 och slutade 1892 fick namnet Wåghals. Han tillhörde rote 82, Nolsterby i Börstils socken, Söderön. Detta tillnamn tillhörde Nolsterbytorpet så alla före och efter Karl-Gustav hade det namnet när de bodde där.

Karl-Gustav nämns vara en av de båtsmän som bemannade Vanadis på dess jordenruntseglat 1883 – 1885.

Övriga från Frösåkers härad var:

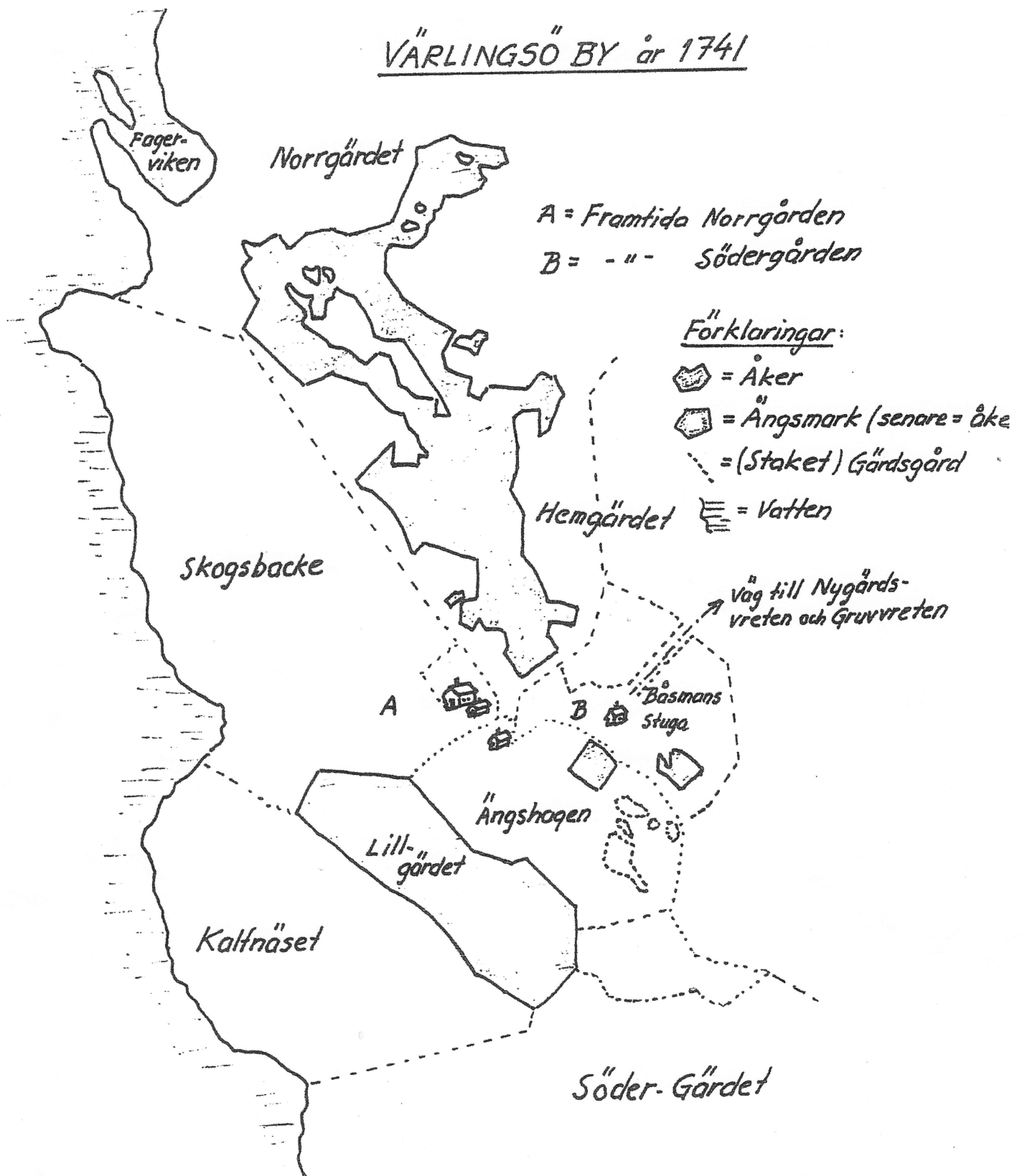
Fånglina	rote 81	Björnäs, Börstil (han hoppade av och försvann i Peru)
Lindberg	89	Mälby, Börstil
Blom	91	Björsta, Harg
Lindholm	98	Malsätra, Harg
Rosman	107	Vattensta, Hökhufud
Topp	116	Lund, Valö
Ryttare	137	Hanunda, Valö

Vanadis utrangerades som fregatt 1893 och ändrades till Kasernfartyg och låg under 1920- och 1930-talen vid Skeppsholmen i Stockholm fram till 1939. Därefter förlades båten vid Fjäderholmarna som flytande förråd och sjönk där, på grund av nedlastning så att otäta partier av bordläggningen kom under vattnet. Vanadis bärgades 1943 men skrotades 1945.

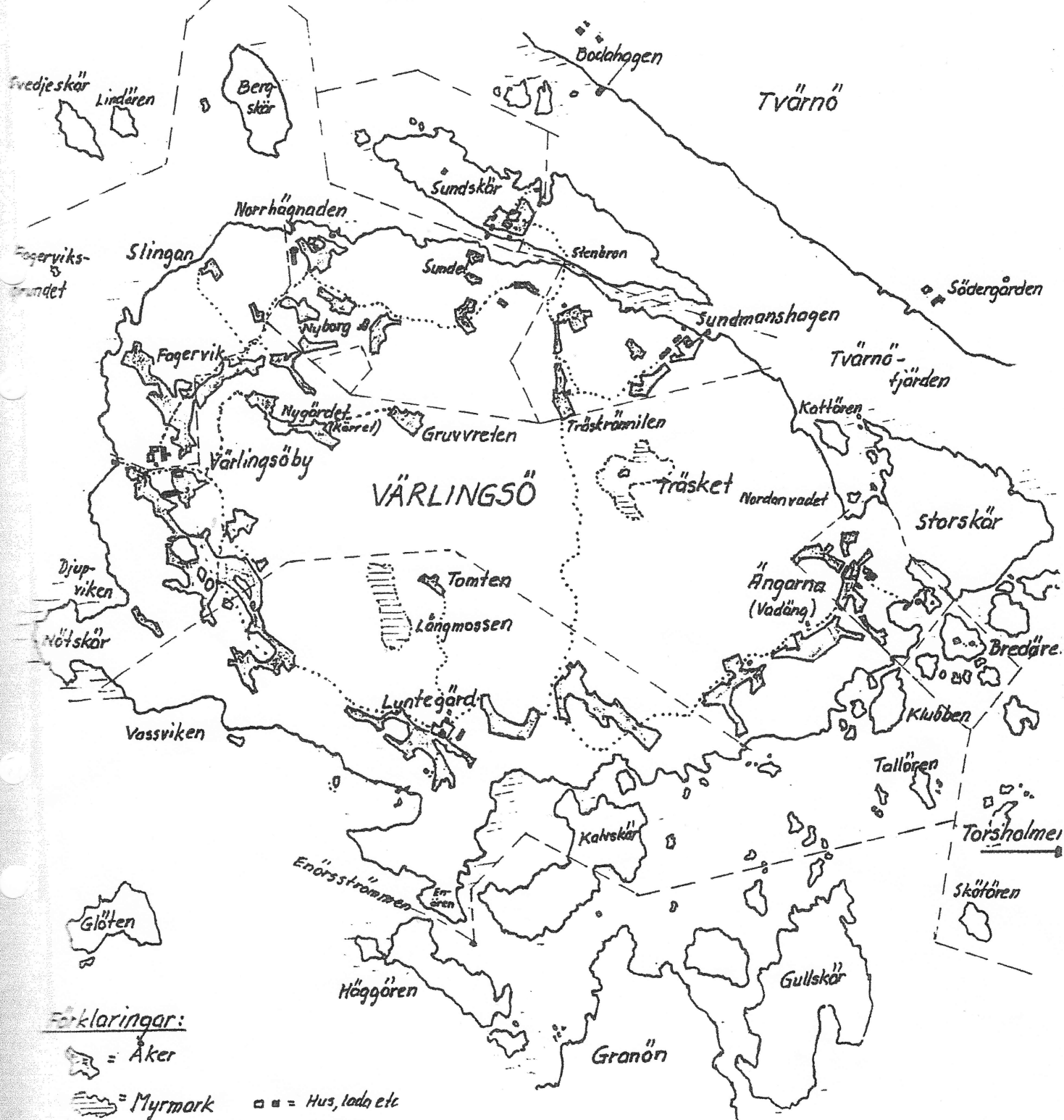
Gunnar Frisell

Karl-Gustav Eriksson, Wåghals - var min morfar

VÄRLINGSÖ BY år 1741

VÄRLINGSÖ 1940-TALET

Båtmanstorpet "Marka no 100" historiskt kartmaterial för närområdet.

Inom ramen för Frösåkers Hembygdsförenings studiecirkel våren 2013 gjordes en del efterforskningar om vad som kunde återfinnas i historiskt kartmaterial och i så fall hur detta förhåller sig mot dagens situation.

För att kunna orientera sig i äldre kartmaterial är det bra att ha en överblick över bygränser/sockengränser/häradsgränser vilket framgår nedan för aktuellt område.

fig 1 utdrag ur karta över Frösåkers Härad

SAMMANFATTNING

Båtmanstorpens temporära märkning i detta dokument - för att underlätta transformeringar mellan olika kartor. Uppräknade Från norr till söder.	Dagens fastighets-beteckning	<u>Spår av BT som återfunnits på resp. karta.</u> XX=säker, X=trolig, O=saknas, --=Berörd del av kartan har ej studerats, n/a = ej inom bygräns						
		Storskifteskarta för Marka år 1762	Lagaskiftes karta för Marka år 1844	Storskifteskarta för Löhammar år 1764-66	Generalskabens karta år 1876	Häradsekonomisk karta år 1901/1859	Ekonomisk karta år 1953	Fastighets-karta år 2013
BT-A	Marka Båtsmanstorp 1:1	1	XX	n/a	X	XX	XX	XX
▶ BT-D	Marka 4:5	O	O	n/a	XX "BT"	XX	XX	XX
BT-B	Löhammar 1:18	n/a	n/a	X	X	X	X	X
BT-C	Löhammar	n/a	n/a	X	XX "BT"	X	O	O

▶ Slutsats: Marka 4:5 (BT 100): Byggnaderna kan ha uppförts mellan år 1844-1876

Marka bygräns följer den tunna röda linjen som passerar Markasjön i norr och passerar "Tattra" i söder.
(=dagens fastighet Marka 4:5)

Bägge Byarna tillhör Hargs socken – gränsen mot Bårstils socken följer Marka bygräns i norr. (grov röd linje)

Avsnittet om kartor har följande uppläggning:

1. Allmänt om jord-skiftesreformer och kartdokumentation
2. Karta för karta genomgång av "möjliga" Båtmanstorp
3. Verifiering för varje Båtmanstorp om samstämmighet mellan olika kartor.

Allmänt om jordskiftes-reformer och kartdokumentation

1.1. Jordreformer

Reformarbetet till storskiftet började 1749 och 1757 utfärdades en förordning om hur det skulle gå till. Innan dess hade teg- eller solskiftet gällt, vilket innebar att varje gård skulle ha var sin andel av likvärdig kvalitet i byns samtliga åkergården och ängsmarker. Det handlade om rättvisa och riskspridning. Olika gårderna kunde vara mer eller mindre bördiga, torra, svårplöjda mm. Resultatet blev oftast långsmala åkertegar med relativt liten area och att de enskilda brukarna ofta måste förflytta sig långa sträckor för att kunna utnyttja alla sina åkerremсор i de olika gårderna.

Avsikten med storskiftet var att samla de små och utspridda äodelarna till ett fåtal större åkrar per gård för att effektivisera de enskilda brukningsenheternas produktion.

Storskiftesstadgan från 1757 begränsade varje gårds andel till maximalt fyra tegar per åkergårde eller äng.

De många bevarade storskifteskartorna (cirka 40 000 stycken) visar att reformen ledde till en minskning av antalet åkertegar, men inte alls i den omfattning som reformivrarna hade hoppats.

Det följdes av enskiftet som genomfördes från 1803.

Enligt 1734 års lag kunde nytt skifte inte äga rum om inte alla jordägarna i byn samtyckte till detta. 1757 kom storskiftesförordning vilket gjorde det möjligt för varje delägare att begära skifte vilket även omfattade de övrigas ägototter, alltså ett försök att samla ihop böndernas jord till större stycken. Den ursprungliga konsensusregeln skärptes alltså till "det ovillkorliga vitsordet", vilket innebar att det räckte med att en bonde i byn begärde storskifte för att det skulle genomföras. Trots detta hade de flesta bönderna fortfarande många åkerlappar var. Gustav IV Adolf kom därför med förordningen om enskifte vilket innebar att varje bondes jord om möjligt skulle föras ihop till ett enda stycke.

Laga skifte i Sverige beslutades år 1827 (ersattes av 1926 års lag om delning av jord).

Syftet var att slutföra de jordreformer som påbörjats med storskiftet och enskiftet. Det räckte att en bonde i byn begärde laga skifte för att det skulle genomföras. Laga skifte var inte lika genomgripande som enskifte. I mindre produktiva områden fick ofta gårdarna ett stycke åkerjord och ett stycke skog.

Laga skiftet innebar att varje bondes andel samlades och lades ut på i idealfallet en plats. Den som fick sin andel i den sämre jorden fick då i motsvarande grad mer mark och vice versa. Det samlade värdet av hemmanet före och efter skiftet skulle vara lika. Man flyttade också ut tomten och byggnaderna till den egna marken, vilket innebar att byn mer eller mindre splittrades. Odlingsarbetet blev effektivare och varje gård producerade mer. Att gårdarna började producera mer berodde också på att det blev allt vanligare med bättre redskap av järn.

Lagaskiftet gjorde att bönderna inte längre var beroende av varandra på samma sätt som de varit tidigare i byarna. Man behövde inte heller längre gå över någon annans åker för att komma till sin egen och många vågade nu testa nya grödor. Många av bönderna blev tvungna eller valde att flytta från byn eller fick ta tjänst som dräng eller piga åt någon bättre bemedlad bonde.

Kursiverade texter hämtad ur Wikipedia m.fl.

1.2. Fastighetsbildning för Skattlagd bebyggelse eller ofri grund.

Fastighetskartor /fastighetsregister upptar främst bebyggelse kopplat till ägande av mark dvs att en fastighet har lagligen bildats och tilldelats en fastighetsbeteckning. Sådan fastighetsregistrering var också grunden att tilldela Mantal och skattetal samt andel i oskiftad mark "samfälld" mark (tex. S:1, S:2, S:3 etc) . **Mantalet i sin tur utgjorde**

grunden för skyldighet att ingå i tex Båtmansrote.

Bebyggelse på ofrigrund tex. backstuga eller torp saknar ju egen fastighetsbeteckning och omfattas därför inte av fastighetsregistret men bebyggelsen är oftast inritad på Storskiftes/lagaskifteskartor etc. Oftast är det sedan ett avtal mellan boende i torpet och markägaren som reglerar rätten/vederlaget för att nyttja marken för bebyggelse och i förekommande fall även få utnyttja närliggande åker och ängar.

Som kuriosum kan nämnas ”**Ensittarlagen**” som gällde 1918-76 och bestämde att den som ägde ett eget hem på mark som ägdes av någon annan (”ofri grund”) fick rätt att friköpa marken under vissa förutsättningar, även om markägaren motsatte sig detta. Två villkor måste vara uppfyllda:

-Boningshusets värde måste uppgå till minst en fjärdedel av markens och byggnadernas sammanlagda värde.

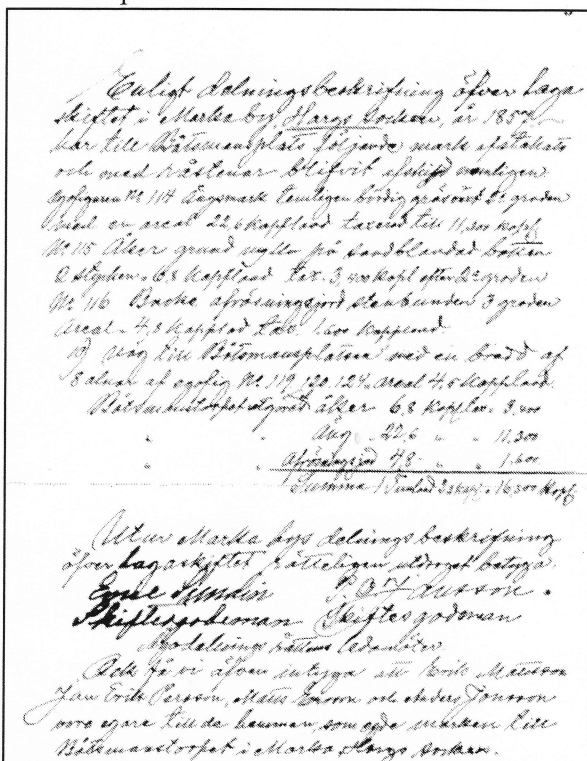
-Markområdet måste ha varit ur markägarens besittning i minst tio år, eller upplåten till nyttjaren med sådana villkor att den skulle förbli i dennes besittning i minst tio år.

Vid lagens införande beräknades den beröra omkring 100 000 hushåll på fastighet som ägdes av annan.

1.3. Båtmanstorpets fastighetsregistrering

Då ett antal rotebönder hade gemensam skyldighet att sätta upp båtmanstorpets boende och bemanning kunde fastighetsfrågan hanteras på följande sätt:

Vid laga skiftet (delningsbeskrivningen) antecknades exakt vilken mark som ingår i Båtmanstorp (skiftesnummer/areal/beskaffenhet) samt vilka hemman som tillskjutet marken. Dessa hemman är sedan de lagliga delägarna till båtmanstorp och kan (när torpet inte behövdes för roteskyldigheten) avsöndra (avstycka) detta till en egen fastighet för tex. försäljning. Båtmännen inhyrdes ju via avtal och var följaktligen inte ägare till båtmanstorp.

För den situation att byggnaderna för Båtmanstorp flyttats efter lagaskiftets fastställande, utan att avsöndring skett med eget fastighetsnummer, är det mer oklart på vilket sätt som detta kan spåras via fastighetsregister/dokumentation. Dock bör god spårbarhet finnas i andra dokument som tex. husförhörslängder och Inspektionsprotokoll för båtmanstorp (separat dokumentation)

För fastigheten ”Marka Båtmanstorp 1:1” har precis detta skett enligt beskrivning senare kap 2.2

fig 2, källa: Avsöndring Marka Båtmanstorp år 1921

1.4. Ritteknik på äldre kartor

Storskifteskartor (lagaskifteskartor) har imponerande precision /colorering med tanke på tidens kart tekniska hjälpmedel. Nedanstående detalj visar utdrag från Storskiftes-kartan ca år 1765 av Marka by med tex. gårdshus och väderkvarnar inritade. Notera att "Rysshärjningarna" var ca 45 år tidigare.

Vanligen har kartritaren orienterat kartbilden för bästa återgivning och följer inte den praxis vi är vana med i dag (NORR orienterad rakt uppåt i dagens kartbilder). När man tolkar gamla kartor måste man alltså vara noggrann med att **orientera väderstrecken** via inritad kompassros. Se fig 3

För att **jämföra positionen** på en äldre kartbild mot en ny karta kan inte koordinater användas utan en tydlig/unik referenspunkt i terrängen får lokaliseras. (tex. vattendrag, utlopp i sjö, karakteristisk åkergeometri etc.

Självklart måste även **avstånden bedömas** med hjälp av på kartan inritad måttreferens. På Storskifteskarta fig 4 tillämpas måttenheten "alnermått"

fig 3

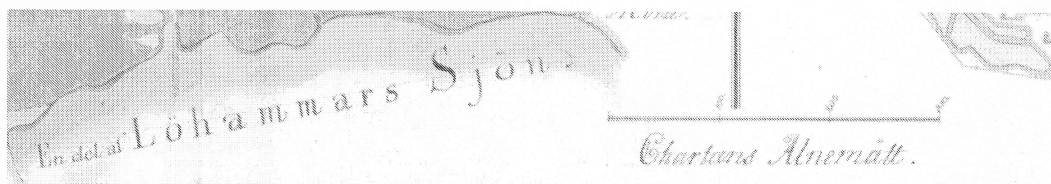

fig 4

En ALN är ca 0,6 meternedan följer lite kuriosum om måttenheten "ALNERMÅTT":
Redan i de gamla svenska landskapslagarna användes aln som måttenhet. Även det redskap, alnmåttet, med vilket denna längd mättes, kallades aln.

Måttet aln blev senare standardiserat och fortsatte att vara i bruk tills metersystemet infördes 1889. En aln indelades i 2 fot = 4 kvarter = 24 verktum à 24,741 75 mm. 3 alnar var en famn och 18 000 alnar var en svensk gammal mil (10 688 m). Alnen var enligt denna definition 0,593 808 meter lång. Verktum (12 per fot) ändrades till decimaltum, även kallad nytum (10 per fot, med motsvarande ökning i längden av 1 tum, 29,690 4 mm).

Alnmåttet var olika på olika platser, och dess längd ändrades flera gånger. Det äldsta kända alnmått var Rydaholmsalnen (Rijholmsalnen), som var uppsatt på dörren till Rydaholms kyrka i Jönköpings län. Den förstördes 1621 och ersattes med en ny 1664. Rydaholmsalnen användes redan omkring år 1100 i Skåne som byggnadsaln. Genom kungliga förordningar 1524 och 1582 bestämdes att den skulle gälla för hela Småland. På riksdagen i Norrköping 1604 fick Karl IX i uppdrag att "rätta" alla slags mått, mål och vikt. Det beslutades att det svenska alnmåttet skall vara lika med Rydaholmsalnen och att edsvurna smeder skulle tillsättas i alla städer för att göra alnmåtten.

Karl IX hade redan före 1605 låtit göra en aln efter den gamla Rydaholmsalnen och fästa den på dörren till Stockholms rådhus. Denna aln, som senare kallades Stockholmsalnen och från 1605

påbjöds såsom rikslükare jämte Rydaholmsalnen, var 0,593 4 meter lång. Den nyare Rydaholmsalnen var cirka 1 % längre än Stockholmsalnen. Georg Stiernhielm gav Stockholmsalnen namnet Linea Carolina. Alnens växlande storlek i olika landsdelar åstadkom åtskillig villervalla. Allmogen klagade vid riksdagarna. Nya förordningar utfärdades 1733 och 1737. 1855 blev foten grundmått i stället för alnen. När metersystemet infördes 1889 som ensamt längdmåttsystem, slutade alnen användas i officiella sammanhang.

2. Karta för karta - genomgång av möjliga Båtmanstorp

Nedan görs en grov värdering av ev. noteringar för båtsmanstorp som kan identifieras på resp karta. Kartorna har anskaffats i digital form genom sökning i Lantmäteriets webb tjänst för historiska kartor-avancerad sökfunktion i Lantmäterimyndigheternas arkiv/Lantmäteristyrelsens arkiv/Rikets allmänna kartverks arkiv.

Följande kartor har tilldragit sig intresse i detta skede:

2.1 Storskifteskarta för Marka (kartan är odaterad men förrättningen är påbörjad år1762) ingår i handskriven förrättningsakt på 48 sidor (03-HAR-20),

2.2 Lagaskiftes karta för Marka (uppmätt år1844) ingår i handskriven förrättningsakt på 241 sidor (03-HAR-65)

2.3 Storskifteskarta för Löhammar har påträffats i 4 olika version i olika förrättningsarkiv. "Löhammar 1-7" samt "Harg-Löhammar" dels för huvudbyn år1764-66 dels för utmark/utägor år1775

2.4 Generalstabens karta

*Generalstabens karta öfver Sverige 1880
Upsala län del uppmätt 1856, öfversedd 1876*

Sverige skala 1:100 000. Stockholms län uppmätt år1876. Utgiven år 1880

2.5 Häradsekonomisk karta – Östhammars delen år1901 (täcker Marka)
+ Hargsdelen år1859-63 (täcker Löhammar)

2.6 Ekonomisk karta år 1953 skala 1:10 000 –Hargsbladet + Östhammars bladet

2.7 Dagsaktuella fastighetskartor för att verifiera aktuella lägen och aktuellt fastighetsnummer

2.1. Storskifteskarta för Marka (år 1762)

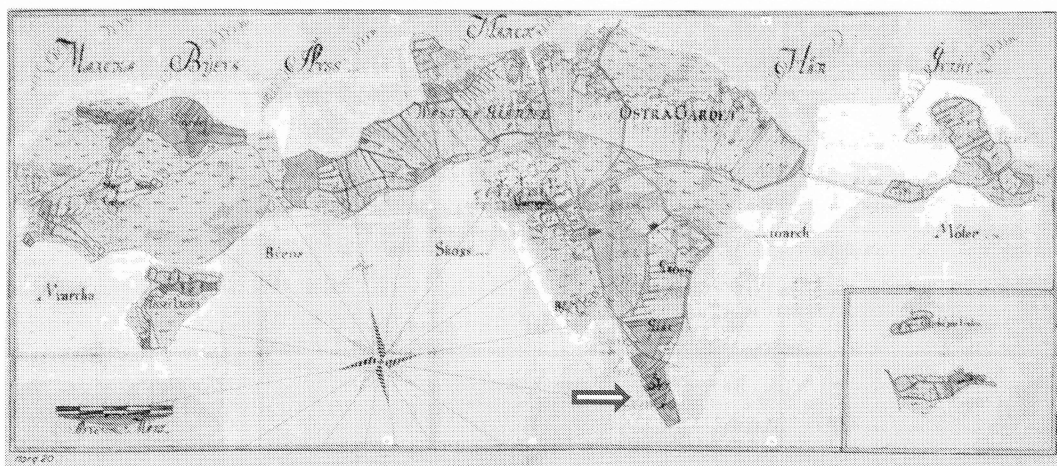

fig 5

Storskifteskartan täcker centrala byn men har inte med de norra delarna mot Markasjön (utjord som hanterats separat?). Mitt i kartbilden är tex. gårdsbyggnader och väderkvarnar inritade se detalj fig 3.

► **Inga noteringar har återfunnits på kartbladet om båtmanstugor.**

Längst ner i kartbilden går vägen söderut ner till Löhammar och passerar avtagsvägen till "Tattra" (dagens Marka 4:5). Området är förstorat i fig 6 och man ser att det är uppodlat ("Marka ängsmark" är noterat på kartan) men **inga tecken på hus eller bebyggelse på den plats där man kan förvänta sig att dagens Marka 4:5 skulle vara beläget med viss reservation om bygränsens exakta dragning.**

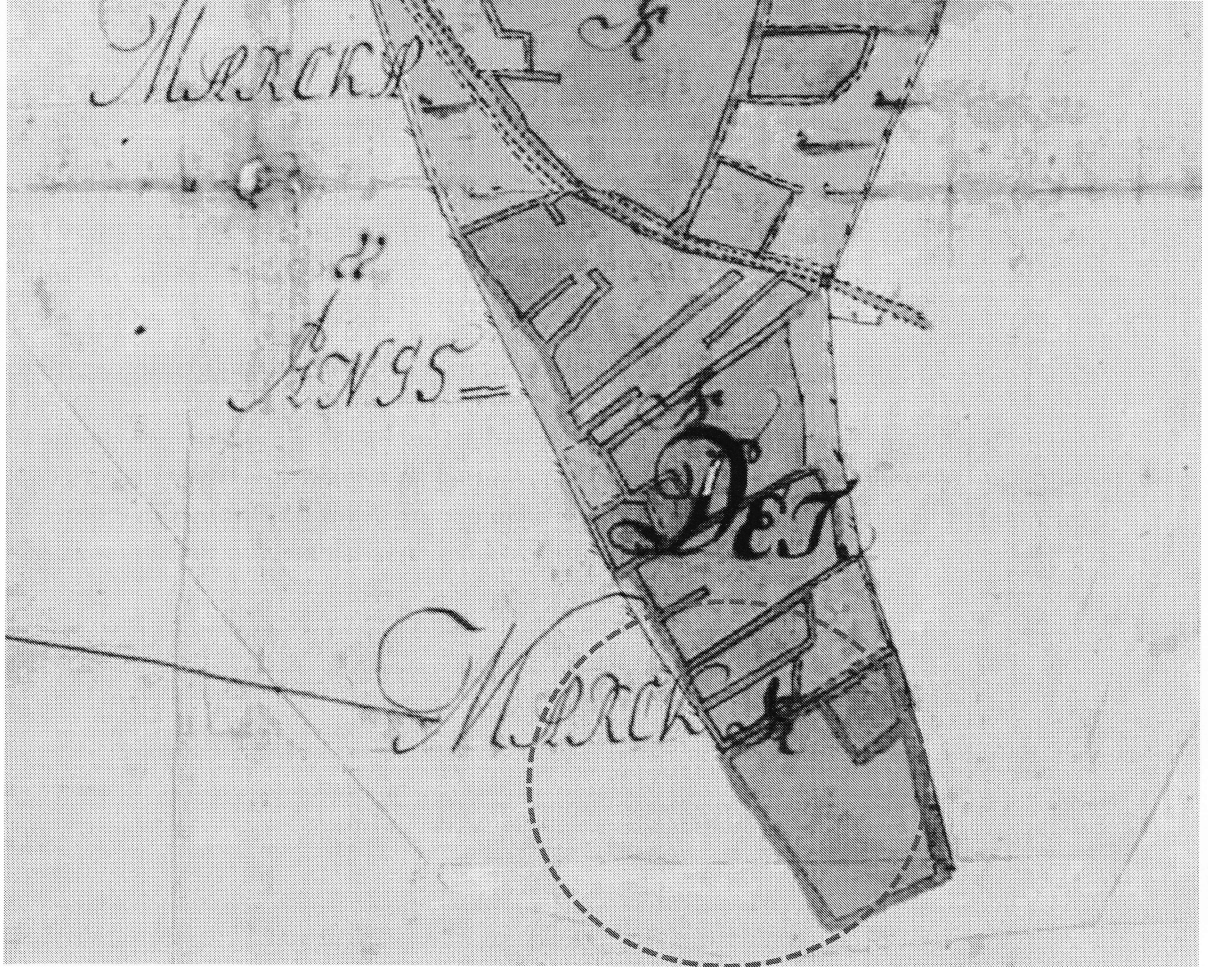

fig 6

2.2 Lagaskiftes karta för Marka (år 1844)

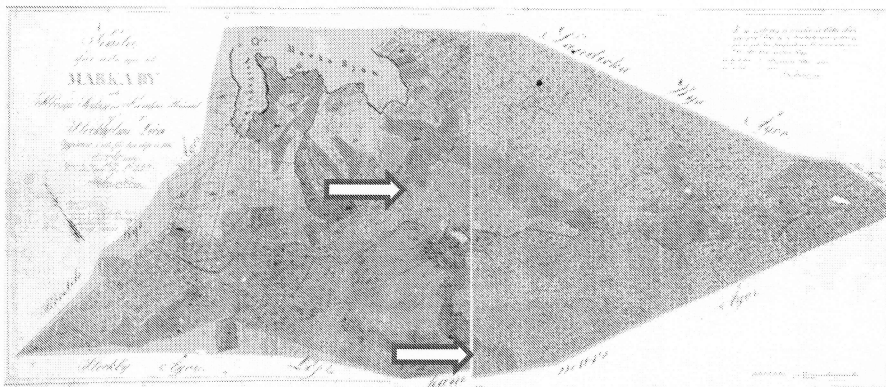

fig 7

Lagaskifteskartan för Marka består av 2 blad vilka sammonterats i fig 7. Lagaskifteskartan har som brukligt mycket detaljer inritade (varje enskilt delskifte är inritat och numrerat) samt gårdar och hus men sparsmakat med förklarande text.

► **Vid Markasiöns sydöstra strand finns ett Båtmanstorp markerat** (övre vit pil) på en förrättnings karta från år 1905 avseende rågångsbestämning se fig 8. **I den fortsatta texten kallas detta för "BT-A"**

Enligt avsöndringsförrättning avstyckades och försålades detta båtmanstorp år 1913. Av handlingarna (se fig 2) framgår att **Båtmanstorpet omfattade 3 st delskiften med lagaskiftes nr 114,115,116.** (se fig 2 & fig 9). OBS! att Norr är olika orienterade på fig 8 & fig 9. Den nya fastigheten fick registerbenämning "Marka Båtmanstorp 1:1"

fig 8 (BT-A)

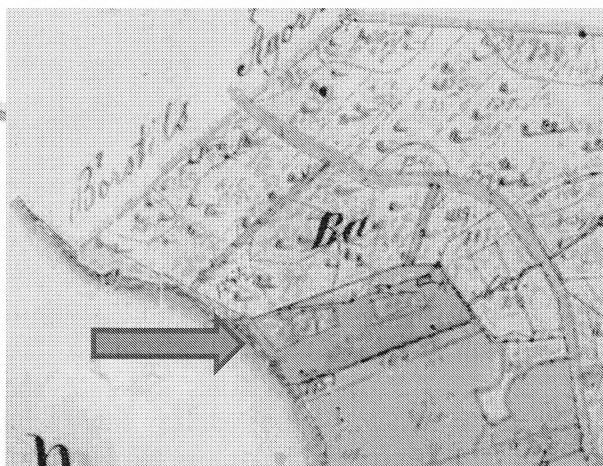

fig 9

Längst ner i kartbilden på lagaskifteskartan fig 7 (nedre vit pil) går vägen söderut ner till Löhhammar och passerar avtagsvägen till "Tattra" /dagens Marka 4:5. Området är förstorat i fig 10 och man ser att det är uppodlat (grönt) + ängsmark men **inga tecken på hus eller bebyggelse på den plats där man kan förvänta sig att dagens Marka 4:5 skulle vara beläget med viss reservation om bygränsens exakta dragning.**

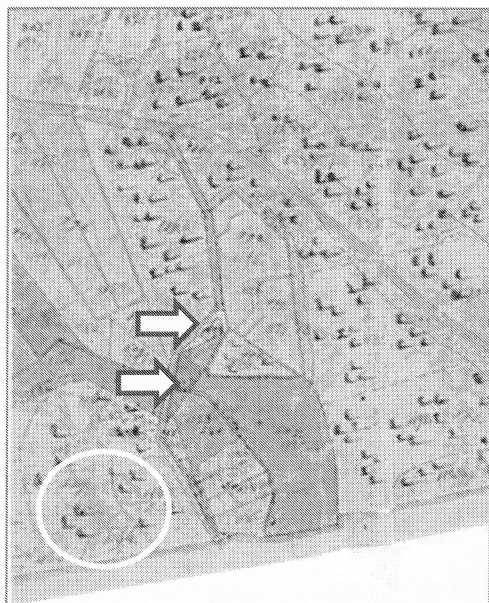

fig 10

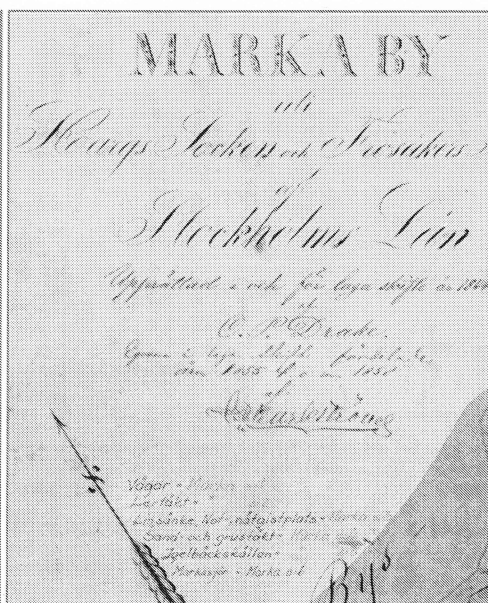

fig 11

Av karthuvudet på lagaskifteskartan fig 11 framgår också att det samfällda skiftet S:2 är en Lertäkt. På detaljen av lagaskifteskartan fig 10 är S:2 streckmarkerad (vid pil) och beläget vid dikespassagen omedelbart norr om förväntat läge för dagens Marka 4:5 (vit cirkel). Ytterligare strax norr om S:2 kan man skönja att en byggnad (övre pil) är inritad men positionen är på fel sida av diket för att motsvara dagens Marka 4:5.

2.3 Storskifteskarta för Löhammar (år1764-66)

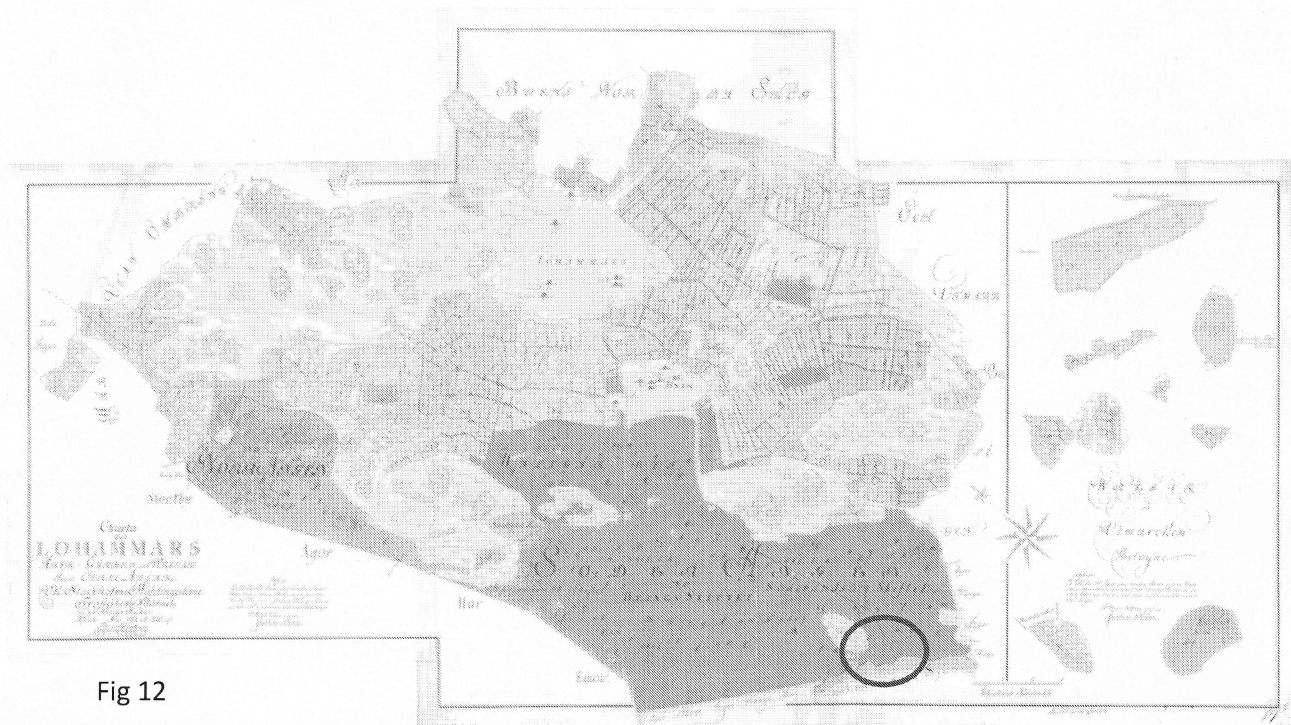

Fig 12

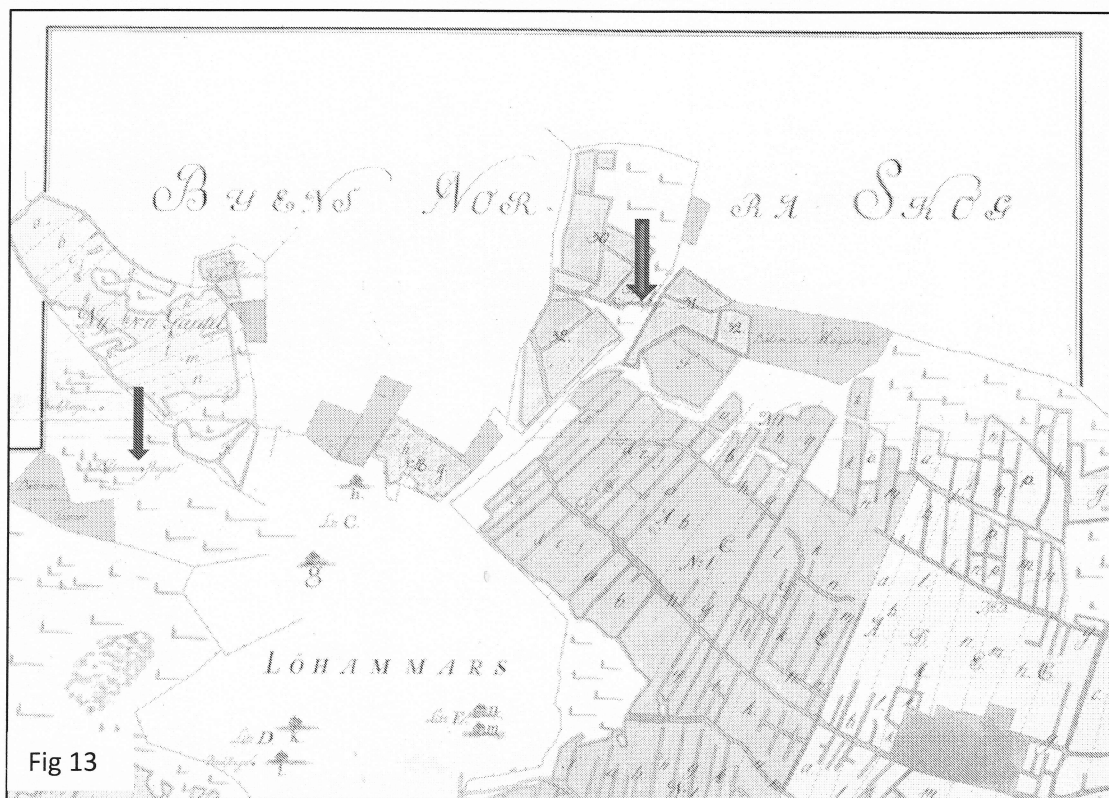

Fig 13

► I övre delen av kartbladet fig 12 / uppförstorat i fig 13 finns två "Båtmanstugor" samt Båtmanstäppa / Båtmanshage inritade se detalj fig 14 & 15. I den fortsatta texten kallar vi dessa för "BT-B" resp BT-C"

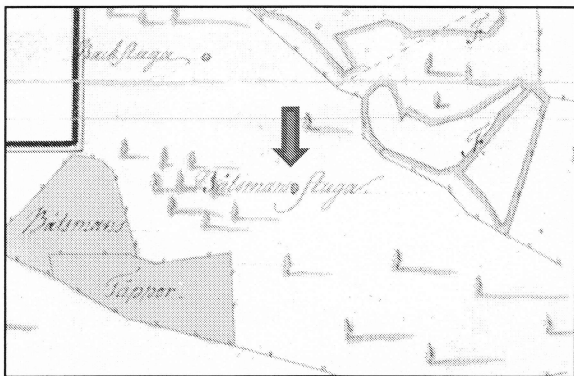

fig 14 (BT-B)

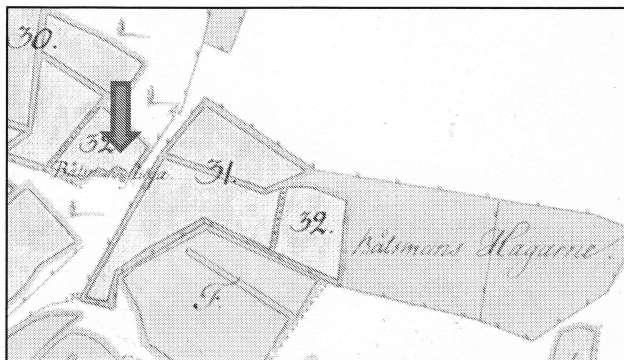

fig 15 (BT-C)

Det är svårt att mer noggrant lokalisera platsen för dessa två båtmanstorp (stugor) till dagens terräng då bebyggelse och åkrarnas utbredning väsentligt förändrats (ökad åkerareal genom större uppodling och effektivare teknik) under de 250 år som gått sedan kartan ritades men BT-B ligger uppe i ängsmark medan BT-C ligger insprängd mellan åkrar. Se vidare i kap 2.4 nedan.

2.4 Generalstabens karta (år 1847)

Lite inledande kuriosum om Generalstabens karta som började ges ut under 1820-talet. Generalstabens karta över Sverige användes till en början uteslutande för militära ändamål. De tidigaste upplagorna kallades "Hemliga plåten" eftersom kartan inte var till för allmänheten. 1857 släpptes hemligstämpeln och generalstabskartan fick nu säljas och revideras i nya upplagor. 1919 hade alla kartblad mätts upp men kartorna fortsatte att komma ut ända in på 1970-talet. Generalstabskartan gavs ut i en serie för södra Sverige och en för norra. Den södra delen innehåller 110 kartblad i skala 1:100 000 och den norra består av 84 blad i skala 1:200 000. På kartorna är markerat "BT" där båtmanstorp är belägna -det kan antas att man endast markerade "aktivt inmönstrade" Båtmanstorp vid tidpunkten för kartans utgivning medan övriga båtmanstorp inte markerades med "BT" då de inte hade någon militär funktion.

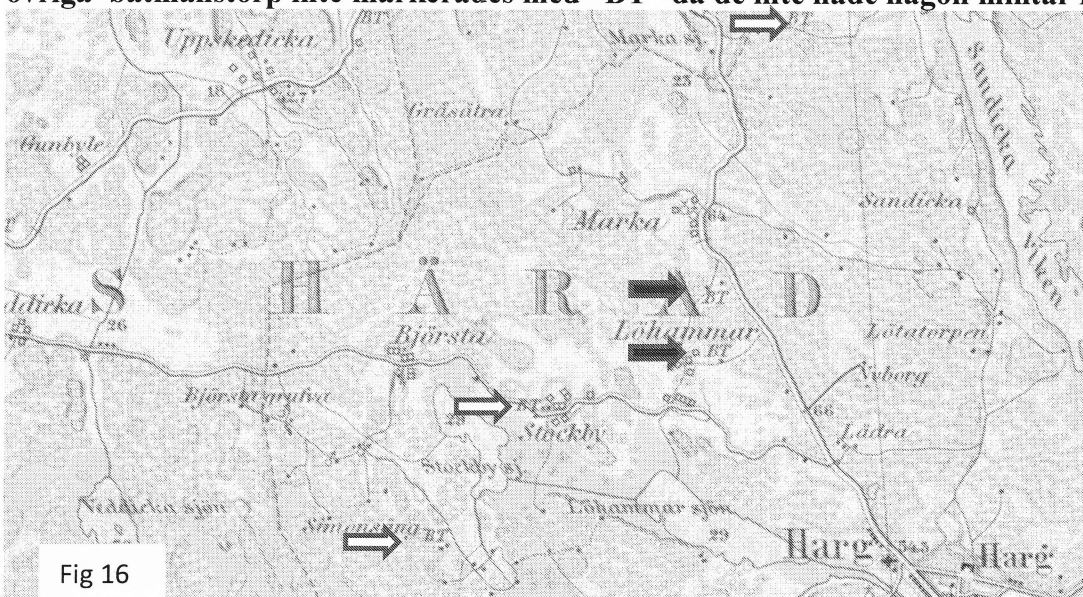

Fig 16

På fig 16 har markerats ett antal "BT" och de två rödmarkerade är av särskilt intresse för oss.

► Det nordliga av de två Båtmanstorp som markerats med röd pil överensstämmer med dagens belägenhet för "Marka 4:5" och ges fortsättningsvis beteckningen "BT-D"

Det rödmarkerade BT som ligger mer söderut vid Lohammar kan mycket väl vara något de två

båtmanstorp som återfanns på Storskifteskartan se kap 2.3. Värt att också notera att BT-A vid Markasjön se kap 2.2 inte har någon "BT" markering vilket kan betyda att detta torp inte var i aktiv tjänst vid aktuell tidpunkt.

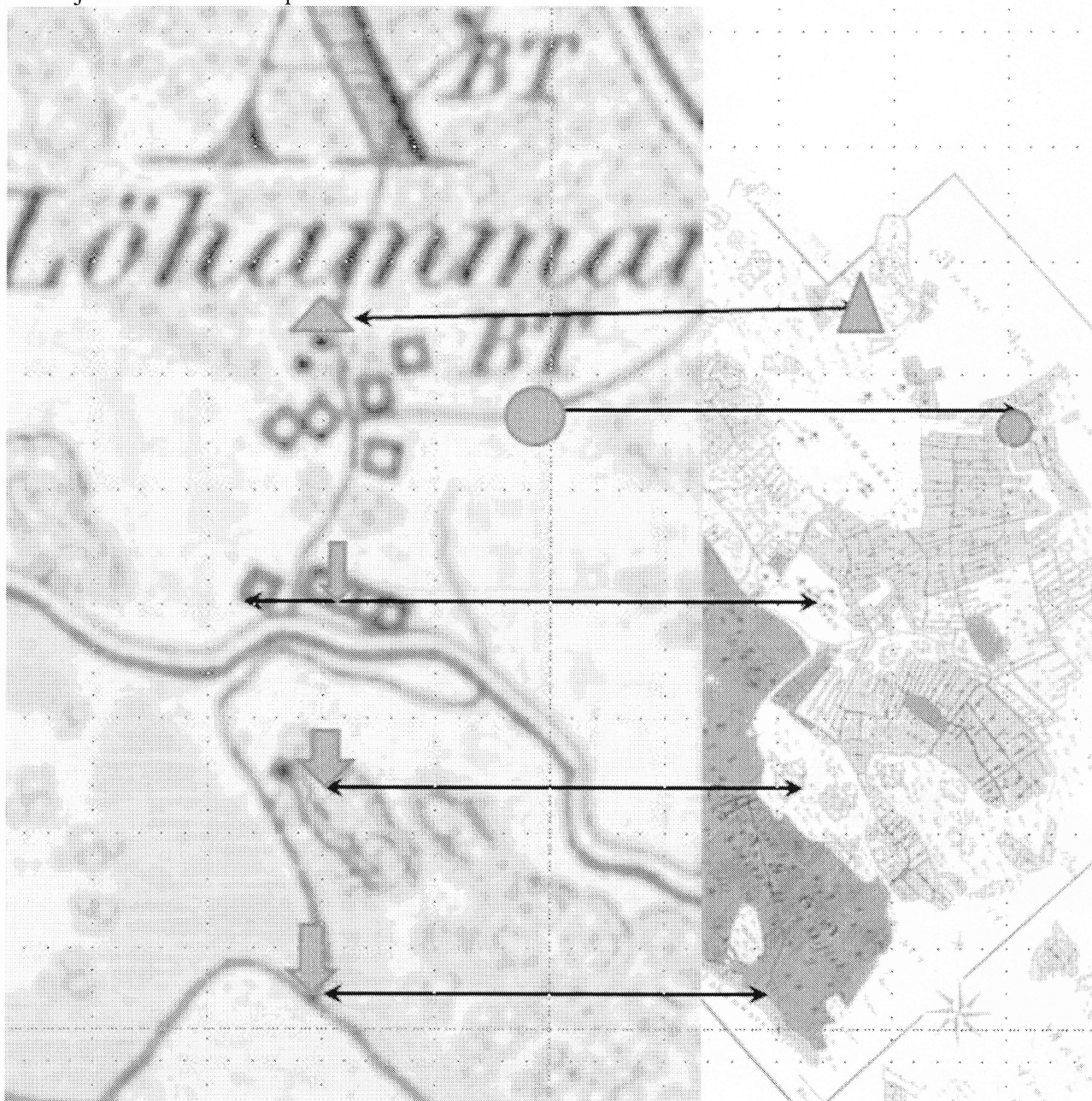
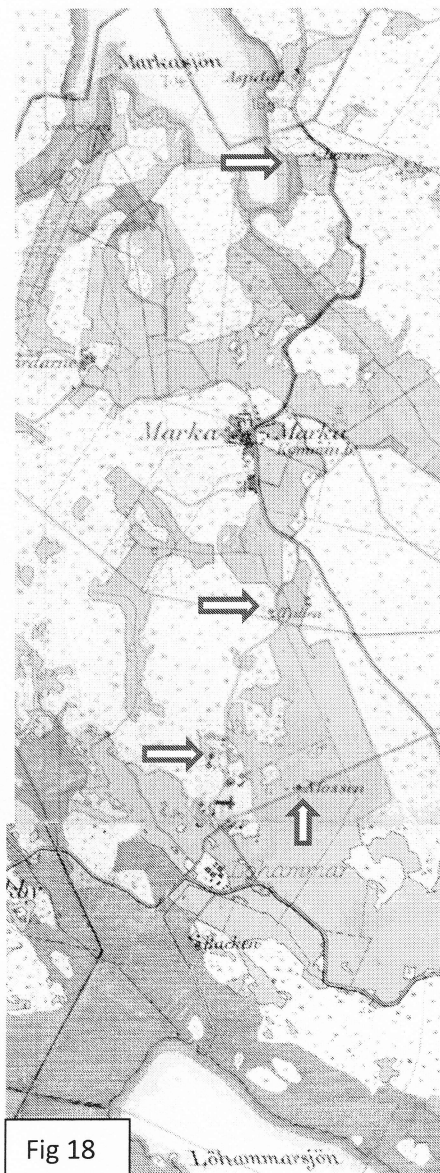

Fig 17

För att mer säkert identifiera de två båtmanstorpen BT-B & BT-C på storskifteskarta se kap 2.3 har generalstabskartan sammonterats med Lagaskifteskartan som har roterats med NORR uppåt och skalats så att olika terrängreferenspunkter harmoniserar. Vid nedre pilen ligger utloppet i Löhammars sjön, vid nästa pilar överensstämmer tydlig bergklacken samt bybebyggelsen. Med viss osäkerhet kan man anta att BT-B och BT-C motsvara byggnader på generalstabskartan.

2.5 Häradsekonomisk karta – år1901(täcker Marka) , år1859-63 (täcker Löhammar)

Lite inledande kuriosum om Häradsekonomiska kartan som gjordes från 1859 till slutet av 1930-talet. Den baseras på laga skifteskartor och ger en bra överblick över markanvändning, ägogränser, vegetation, bebyggelse och kommunikationer. Häradsekonomiska kartor har inte producerats för alla län. Avsevärda delar som mellersta Norrland, Småland, Gotland och Bohuslän finns inte karterade.

I figur 18 har de två kartbladen ihop-monterats och man ser att ägogränser, vägar, byggnader samt markanvändning är markerade.

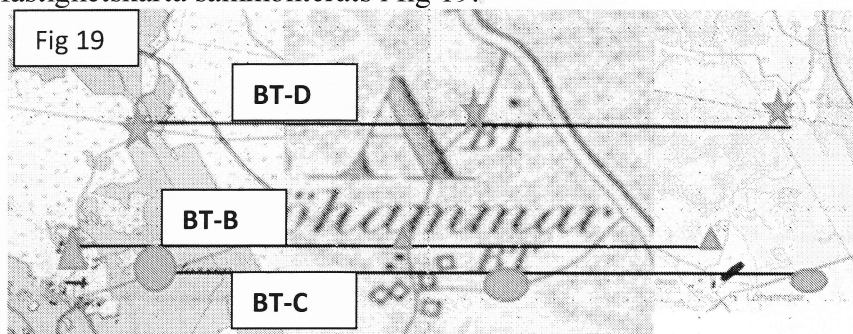
► Vid Markasjön kan man urskilja byggnaderna där BT-A är beläget med gårdsnamnet "Laxen".

► Söder om Marka kan man urskilja tillfartsväg och byggnader där BT-D är beläget med gårdsnamnet "Tjatträ". Byggnaden placerad omedelbart norr om bygränsen mellan Marka-Harg i skog strax bredvid åker.

► Norr om Löhammars stora byggnad kan man urskilja två små byggnader ungefär där BT-B kan vara beläget. Byggnaden är placerad i kanten äng/skog/åker.

► Öster om Löhammars stora byggnad kan man urskilja byggnad med gårdsnamnet "Mossen" ungefär där BT-C kan vara beläget.

För att mer säkert identifiera BT-B;-C;-D har Häradsekonomisk-Generalstabens-Dagens fastighetskarta sammonterats i fig 19.

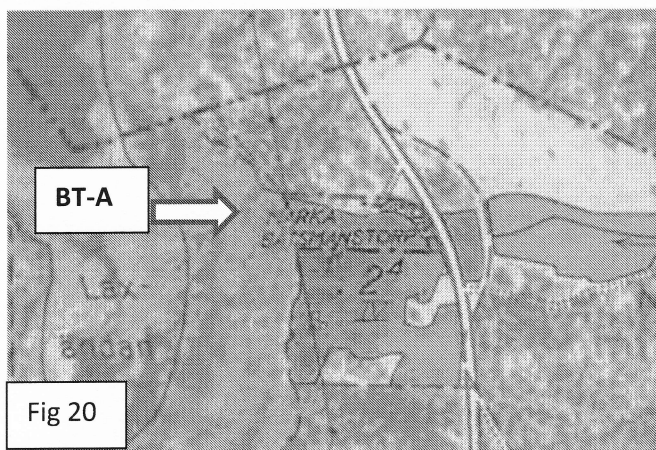

► BT-D (*) "Tatträ" stämmer helt med fastighetskartans "Marka 4:5"

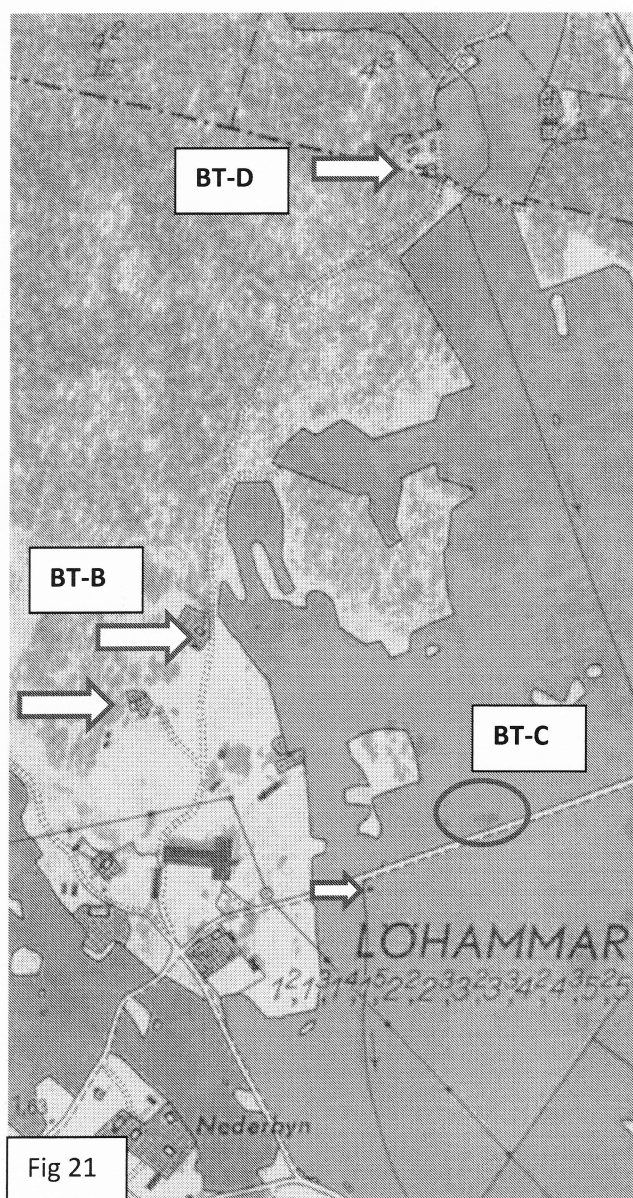
► BT-B (Δ) stämmer hyfsat med fastighetskartans "Löhammar 1:18"

► BT-C (●) stämmer väl mellan "Mossen" på Häradsekonomisk och "BT" markering på Generalstabens karta men kan ej återfinnas på aktuell fastighetskarta

2.6 Ekonomisk fastighetskarta år 1953

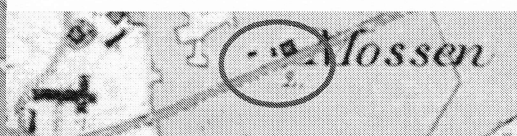
► Vid Markasjöns södra ände "Laxändan" finns fastigheten "Marka Båtmanstorp 1:1 inritat (BT-A).

► Söder om Marka 4:3 (omedelbart norr om bygränsen mellan Marka-Harg i skogs/ängsmark strax bredvid åker) kan man urskilja tillfartsväg och byggnader där BT-D är beläget –Egen fastighetsbeteckning saknas då fastigheten år 1953 inte var avstyckad

► Norr om Löhammars stora byggnad kan man urskilja två tomter med byggnader. Troligen är det den norra tomten som motsvarar BT-B läget. Byggnaderna är placerad på ängsmark och har därför fått stå orörda map jordbruk?
Egen fastighetsbeteckning saknas då fastigheterna år 1953 inte var avstyckade.

► Öster om Löhammars stora byggnad kan man urskilja en liten byggnad på södra sidan av vägen där diket börjar. Platsen för Häradskartans gårdsnamn "Mossen" borde ligga mer österut om man relaterar till åkerholmen norrut - möjligen kan man skönja resterna av husgrund (flygfoto?). Slutsatsen är att BT-C byggnader var borta redan år 1953.

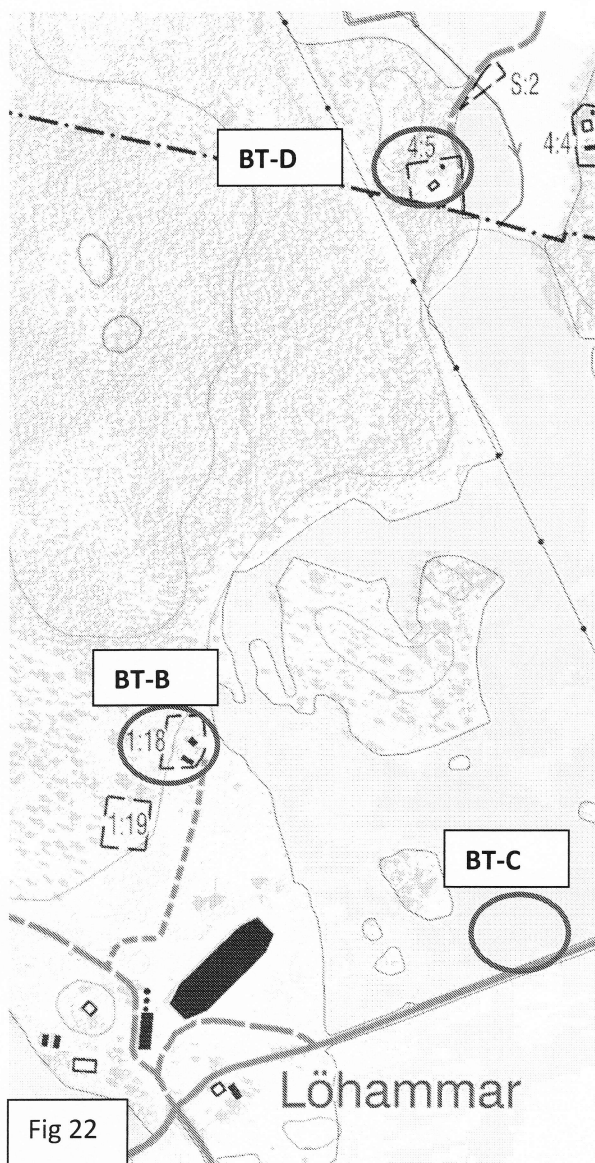

Fig 22

Sammanfattning tabell 1

Följande information finns i dagens fastighetsregister för de Båtmanstorp som behandlats

► Östhammar Marka Båtmanstorp 1:1 (BT-A vid Markasjön), tomtareal 5 270 kvm.

Fastigheten bildad 1913,

Ägare: privatperson köp 1997

Kuriosum: Avtalsservitut 1826-10-03

”skogseffekter hargs bruks ägare” samt

Avtalsservitut 1901-02-09 ”mulbete mm”

► Östhammar Marka 4:5 (BT-D motsvarar Båtmanstorp nr 100), tomtareal 997 kvm.

Fastigheten bildad 1976

Ägare: Frösåkers Hembygdsförening gåva 1976

Kuriosum: Samfällid skifte S:2 är vid Laga skifte avsatt som lertäkt.

► Östhammar Löhammar 1:18 (”torpbyggnad” finns på plats mars 2013 kan motsvara BT-B)

Tomtareal: 2 081 kvm.

Fastigheten bildad: avstyckning 1974

Ägare: Hargs egendom AB

Kuriosum: Den närliggande fastigheten 1:19 har adressen Löhammars jaktstuga. Avstyckad 1974.

► BT-C (saknar spår av bebyggelse kontroll på plats mars 2013 i snötäckt terräng). Kanske flyttad eller nermonterad för att ge plats för åkerbruk?

Båtmanstorpets temporära märkning vid transformering mellan olika kartor	Dagens fastighetsbeteckning	Spår av BT som återfunnits på resp karta. XX=säker, X=trolig, O=saknas, --=Berörd del av kartan har ej studerats, n/a = ej inom bygräns						
		Storskifteskarta för Marka år 1762	Lagaskiftes karta för Marka år 1844	Storskifteskarta för Löhammar år 1764-66	Generalstabens karta år 1876	Häradsekonomisk karta 1901/1859	Ekonomisk karta 1953	Fastighetskarta 2013
BT-A	Marka Båtmanstorp 1:1	--	XX	n/a	X	XX	XX	XX
BT-D	Marka 4:5	O	O	n/a	XX "BT"	XX	XX	XX
BT-B	Löhammar 1:18	n/a	n/a	X	X	X	X	X
BT-C	Löhammar	n/a	n/a	X	XX "BT"	X	O	O

► Slutsats: Marka 4:5 (BT 100) Byggnaderna kan ha uppförts mellan år 1844-1876

Begrepp och definitioner

Lega= Ersättning vid tillträde som båtsman

Ledung= Medeltida militär term för krigståg främst till sjöss

Rote= Markägare som tillhörde en rote och var gemensamt ansvariga för det kontrakt som upprättats mellan rotebönderna och båtsmannen

En skattebonde var förr i Sverige en hemmansägare och brukare av skattejord s.k. *skattehemman* och som betalade årlig ränta i skatt till kronan d.v.s. staten.

En kronobonde var förr en bonde som inte ägde den jord han brukade utan arrenderade marken av kronan. Sådana statliga hemman kallades *kronohemman*.

En frälsebonde var en bonde som brukade ett *frälsehemman* d.v.s. en bonde som arrenderade en gård av någon inom adeln. Till skillnad från skatte- och kronobönder saknade frälsebönder rösträtt till riksdagen.

Ägare till **ypperligt frälse** slapp helt och hållet såväl rustnings- som roteringsbesvären.

Källor:

Wikipedia, Allan Streifert och boken om Rotebåtsmän

Upplands fornminnesförenings förlag 1884 "Bygd att vårda" Upplands museet 1999 "Jord och järn"

Martin Ahlsen, Anita Åström "Värblingsö-ö i Roslagens famn" 1995. Fredrik Vilhelm Radloff "Beskrifning över Roslagen" 1805.

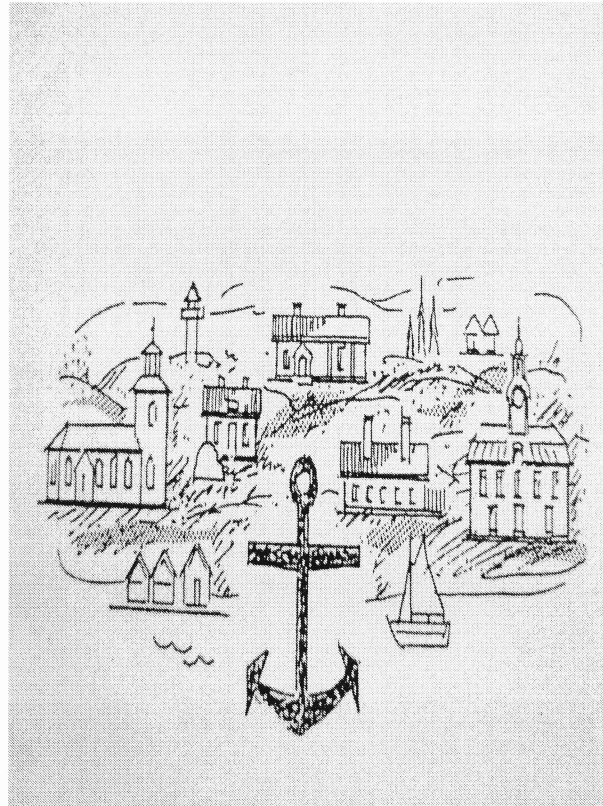
Norra Roslagens Båtsmanskompani i Österlövsta 1682-1901.

Sonja och Anitas SOLDATLIV Båtsmän vid Värblingsö-Marka 1991.

SVAR Svensk Arkivinformation

Hargs Kyrkoarkiv

Soldatregistret

Frösåkers Hembygdsförening